

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดระเบียบทางสังคม (Social Organization)

สังคมมนุษย์ประกอบด้วยกลุ่มคนจำนวนมากที่ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน มีปฏิสัมพันธ์ (interaction) ซึ่งกันและกัน ในขณะที่เดียวกันมนุษย์แต่ละคนก็มีความต้องการของตนเองที่ไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งถ้าปล่อยให้ไปไปตามความต้องการ โดยไม่มีการควบคุมแล้วย่อมก่อให้เกิดอันตรายต่อการอยู่ร่วมกันในสังคม สังคมจึงจำเป็นต้องจัดระเบียบทางสังคมขึ้น

การจัดระเบียบสังคมเป็นเรื่องของวิธีการที่มนุษย์กำหนดขึ้น เพื่อใช้เป็นหลักเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกันอย่างมีระเบียบแบบแผน (จานงค์ อดิวัฒนสิทธิ์ และคณะ, 2540 : 29)

การจัดระเบียบทางสังคม หมายถึง แบบแผนหรือกฎเกณฑ์ทั้งหลายอันเกี่ยวกับความสัมพันธ์ต่อกัน ระหว่างบุคคลและกลุ่ม (จานงค์ อดิวัฒนสิทธิ์ และคณะ, 2540 : 32)

การจัดระเบียบทางสังคม หมายถึง การทำให้เกิดความมีระเบียบในสังคมมนุษย์ (ประเสริฐ เข้มกลิ่นฟูง และคณะ, 2535 : 61)

สรุป การจัดระเบียบทางสังคม หมายถึง วิธีการที่มนุษย์กำหนดขึ้นเป็นหลักเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกัน ทำให้เกิดความมีระเบียบในสังคมมนุษย์

องค์ประกอบที่สำคัญของการจัดระเบียบทางสังคม

2.1.1 บรรทัดฐานทางสังคม (Social norm)

บรรทัดฐานทางสังคม คือ แบบแผนพฤติกรรมที่เป็นที่คาดหวังของสังคม เป็นมาตรฐานที่สมาชิกของสังคมถูกคาดหวังให้ปฏิบัติตาม จึงเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป (ประเสริฐ เข้มกลิ่นฟูง และคณะ, 2535 : 61)

บรรทัดฐานทางสังคม มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสมาชิกในสังคมเพื่อให้สังคมได้มีการจัดระเบียบและมีมาตรการที่สังคมยอมรับ เป็นหลักในการพิจารณาลงโทษบุคคลที่ฝ่าฝืนบรรทัดฐานทางสังคมเป็นลักษณะของวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดว่าบุคคลควรจะมีคุณสมบัติที่แตกต่างกันไป เช่น ผู้สูงอายุเป็นบุคคลที่ประพฤติปฏิบัติเป็นที่ยอมรับของสังคม สังคมจึงได้กำหนดบรรทัดฐาน หรือแนวทางที่สมาชิกในสังคมได้ประพฤติปฏิบัติต่อผู้สูงอายุ เช่น การแสดงความเคารพผู้สูงอายุด้วยการยกมือไหว้ เป็นต้น (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2539 : 18)

ประเภทของบรรทัดฐานทางสังคม

2.1.1.1 วิถีประชา (Folkways)

วิถีประชา ตามความหมายของ Sumner หมายถึง พฤติกรรมที่คาดหวังว่าปัจเจกชนจะทำหรือไม่ทำอะไรในสถานการณ์ต่างๆ ประจำวัน (ประเสริฐ เข้มกลิ่นฟุ้ง และคณะ, 2535 : 63)

วิถีประชา เป็นลักษณะของพฤติกรรมมนุษย์ที่ได้รับการอบรมขัดเกลาจากสมาชิกรุ่นก่อนๆ นำมาปฏิบัติจนเคยชินเป็นนิสัย (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2539 : 18) ซึ่งได้แก่ แบบแผนปฏิบัติในเรื่องชีวิตประจำวัน เช่น มารยาทในการพูด การเดิน การแต่งกาย ตลอดจนการปฏิบัติตัวที่เป็นปกติวิสัยของคนส่วนใหญ่ในสังคม แบบแผนปฏิบัติเหล่านี้เป็นที่ยึดถือกันทั่วไปว่า เป็นสิ่งที่เหมาะที่ควร หรือ เป็นมาตรฐานในการใช้ชีวิตของคนปกติในสังคม

การฝ่าฝืนธรรมเนียมไม่ถือเป็นเรื่องร้ายแรง ผู้ควบคุมให้ปฏิบัติตามวิถีประชาได้แก่ ชาวบ้านทั้งหลาย วิธีการที่ชาวบ้านใช้ลงโทษผู้ฝ่าฝืนวิถีประชาคือ การนินทา การหัวเราะเยาะ และการตำหนิติเตียน (จ่านงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, 2540 : 34)

2.1.1.2 จารีต หรือกฏศีลธรรม (Mores)

จารีตต่างกับวิถีประชา เพราะมีศีลธรรมเข้ามาร่วมด้วยจึงเป็นกฎที่มีความสำคัญต่อสวัสดิภาพของสังคม สังคมมีการบังคับให้ปฏิบัติ และจะมีความรู้สึกรุนแรงถ้าใครฝ่าฝืนบุคคลจะต้องปฏิบัติเพื่อผลประโยชน์ของสังคม (สุพัตรา สุภาพ, 2540 : 21)

จารีตจึงเป็นกฎของสังคมที่กำหนดว่าการกระทำใดถูก การกระทำใดผิด การฝ่าฝืนจารีต หรือกฎศีลธรรม ผู้ฝ่าฝืนจึงมักถูกลงโทษอย่างรุนแรงจากคนอื่น ๆ (จ้านงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, 2540 : 35)

จารีตจึงเป็นข้อห้าม (taboo) ที่ห้ามไม่ให้กระทำบางอย่างที่สังคมส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยแต่จารีตไม่ได้มีเฉพาะข้อห้าม แต่มีข้อให้กระทำด้วย เช่น ต้องช่วยเหลือผู้อื่น การเลี้ยงดูผู้สูงอายุ เป็นต้น (สุพัตรา สุภาพ, 2540 : 21)

2.1.1.3 กฎหมาย (Laws)

ในสังคมเล็ก ๆ นั้น กฎศีลธรรม หรือจารีตเป็นระเบียบทางสังคมที่สามารถใช้ควบคุมพฤติกรรมของคนได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ในสังคมขนาดใหญ่ สังคมที่ซับซ้อน (complex society) การใช้วิถีประชาหรือจารีตไม่อาจจะประกันความเป็นระเบียบ จึงจำเป็นต้องมีองค์การหรือบุคคลทำหน้าที่ออกกฎหมาย มีตัวแทนทำหน้าที่บังคับ เช่น ทหาร ตำรวจ ฯลฯ (สุพัตรา สุภาพ, 2540 : 22)

กฎหมายจึงเป็นแนวทางในการกำหนดพฤติกรรมของบุคคล อะไรควรละเว้น และอะไรควรทำ ซึ่งได้กำหนดไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น กฎหมายมรดกที่ผู้สูงอายุจะมอบให้แก่บุตรธิดาที่เลี้ยงดูตน (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2539 : 19)

2.1.2 สถานภาพ (Status)

สถานภาพ เป็นตำแหน่งที่ได้จากการเป็นสมาชิกของกลุ่ม เป็นสิทธิและหน้าที่ทั้งหมด ที่บุคคลมีอยู่ เกี่ยวข้องกับผู้อื่นและสังคมส่วนร่วม สถานภาพจะกำหนดว่าบุคคลนั้น มีหน้าที่จะต้องปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างไร มีหน้าที่รับผิดชอบอย่างไรในสังคม สถานภาพเป็นสิ่งเฉพาะบุคคลทำให้บุคคลนั้นแตกต่างจากผู้อื่น และมีอะไรเป็นเครื่องหมายของตน (สุพัตรา สุภาพ, 2540 : 26)

อาจกล่าวได้ว่า สถานภาพคือตำแหน่งหน้าที่ทางสังคม (social position) ในระบบการแบ่งงานของสังคม ทุกสังคมต้องกำหนดให้มีสถานภาพต่างๆ ขึ้น เพื่อให้สมาชิกได้ประพฤติปฏิบัติตัวตามสถานภาพที่ตนดำรงอยู่ อื่นๆ (จ้านงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, 2540 : 36)

ประเภทของสถานภาพ

2.1.2.1 สถานภาพที่ได้มาโดยกำเนิด (Ascribed status)

สถานภาพที่ได้มาโดยกำเนิด หรือสถานภาพที่ติดตัวเรามาเป็นสถานภาพที่ได้จากการเป็นสมาชิกของกลุ่มที่เราเลือกไม่ได้ เป็นสถานภาพหรือตำแหน่งที่ได้มาตั้งแต่เกิด เมื่อแรกเกิดเราได้ตำแหน่งต่างๆ เหล่านี้ เช่น ตำแหน่งทางเพศ เป็นชายหรือหญิง ตำแหน่งทางเครือญาติ เป็นพ่อ แม่ลูก นอกนั้นเป็นตำแหน่งทางชนชั้น ศาสนา และสัญชาติ ซึ่งได้ตามบิดามารดา รวมทั้งตำแหน่งทางอายุ เป็นคนในวัยต่างๆ วัยทารก วัยผู้ใหญ่ เป็นต้น

2.1.2.2 สถานภาพสัมฤทธิ์ (Achieved status)

สถานภาพสัมฤทธิ์ หรือสถานภาพที่ได้มาด้วยความสามารถเป็นสถานภาพที่ไม่ได้มาตั้งแต่เกิด แต่ได้มาในภายหลัง สถานภาพประเภทนี้มักได้มา เพราะความพยายาม ความอดทนอดกลั้นต่อความยากลำบากต่างๆ มีการฝึกอบรม เป็นเวลานาน และได้มาจากการแข่งขันกัน เช่น นิสิต ครู อาจารย์ รัฐมนตรี นายกรัฐมนตรี เป็นต้น (ประเสริฐ เข้มกลิ่นฟูง และคณะ, 2535 : 71)

ในสังคมต่างๆ มีสถานภาพทั้งสองประเภท แต่ในสังคมล่าสัตว์จนถึงสังคมเกษตรกรรม หรือสังคมประเพณีนั้น สถานภาพต่างๆ ของบุคคลจะถูกกำหนดโดยไม่มีทางเลือก และการดำเนินชีวิตก็อยู่ภายในกรอบของสถานภาพ ของเครือญาติ วัย และเพศเป็นสำคัญ ส่วนในสังคมอุตสาหกรรม หรือสังคมสมัยใหม่ แม้เน้นความสำคัญของการแข่งขัน และความสามารถเป็นเกณฑ์ในการได้ตำแหน่งงาน อาชีพ และตำแหน่งอื่นๆ แต่ฐานะทางเครือญาติ ความมีอาวุโส และเพศยังเป็นคุณสมบัติที่มีความสำคัญยิ่งในสังคมที่อยู่ระหว่างการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมสู่สังคมอุตสาหกรรมในสังคมไทย การได้มาซึ่งสถานภาพต่างๆ มักมีลักษณะปนเปกันระหว่างกฎเกณฑ์ทั้งสองแบบ (จันทน์ อธิวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, 2540 : 40)

2.1.3 บทบาท (Role)

สังคมมนุษย์ประกอบด้วยกลุ่มคนจำนวนมาก ที่ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน มีปฏิสัมพันธ์ (interaction) ซึ่งกันและกัน ในขณะที่เดียวกันมนุษย์แต่ละคนก็มีความต้องการของตนเอง ซึ่งถ้าปล่อยให้ไปไปตามความต้องการโดยไม่มีควบคุม ย่อมก่อให้เกิดอันตรายต่อการอยู่ร่วมกันในสังคมได้ สังคมจึงจำเป็นต้องจัดระเบียบด้วยการวางแบบพฤติกรรมให้มนุษย์ในสังคมปฏิบัติตาม

ซึ่งก็คือ การกำหนดบทบาทให้กับบุคคลในสังคมนั่นเอง การศึกษาเกี่ยวกับบทบาทจึงเป็นสิ่งสำคัญ และจำเป็นอย่างยิ่งในการศึกษาด้านสังคมศาสตร์

มีนักวิชาการได้ให้ความหมายเกี่ยวกับบทบาทไว้หลายทัศนะด้วยกัน คือ

เครช และคนอื่น (Krech and others, 1962 : 338) ได้ให้ความหมายว่า บทบาทคือ แบบแผนของความต้องการและเป้าหมาย (want and goal), ความเชื่อ (beliefs), ความรู้สึก (feeling), ทัศนคติ (attitude), ค่านิยม (value) และการกระทำ (action) ที่สมาชิกของชุมชนคาดหวังว่าควรจะเป็นไปตามลักษณะชนิดของตำแหน่งที่มีอยู่

เซคอร์ด และแบ็คแมน (Secord and Backman, 1964 : 454) ได้ให้ความหมายว่า บทบาทคือ การมีปฏิสัมพันธ์ (interaction) ระหว่างพฤติกรรมที่คาดหวังของบุคคล 2 ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งคือ ผู้ดำรงตำแหน่ง อีกฝ่ายหนึ่งคือ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับตำแหน่งนั้น

มีด (Mead, 1950 : 273) ได้ให้ความหมายว่า บทบาทคือ กระบวนการของความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมของตนเอง และเนื่องมาจากการปฏิบัติหน้าที่ของสถาบันส่วนหนึ่ง

เมอร์ริล (Merrill, 1957 : 183) ได้ให้ความหมายว่า บทบาทคือ แบบแผนของพฤติกรรมที่คาดหวังซึ่งผูกพันอยู่กับตำแหน่งในสังคม

มอร์แกน (Morgan, 1951 : 395) ได้ให้ความหมายว่า บทบาทคือ รูปแบบของพฤติกรรมซึ่งบุคคลที่อยู่ในตำแหน่งทางสังคมจะปฏิบัติ

ยัง (Young, 1959 : 158) ได้ให้ความหมายว่า บทบาทคือ หน้าที่ฐานะตำแหน่ง เมื่อบุคคลหนึ่งได้ดำรงตำแหน่งใด สิ่งที่ติดตามมากับตำแหน่งนั้นก็คือ การที่เขาจะต้องมีการปฏิสัมพันธ์กับตำแหน่งอื่นๆ ทั้งที่สูงกว่าและต่ำกว่าภายในกลุ่ม สิ่งที่ติดตามติดมากับตำแหน่งอันเป็นเครื่องกำหนดสำหรับการดำรงฐานะตำแหน่งนั้นๆ เรียกว่า บทบาท

ฮาร์วิกเฮริสท์ และนิวการ์เตน (Harvighurst and Neugarten, quoted in Hoyle, 1969 : 36) ได้ขยายความว่า บทบาทนอกจากจะหมายถึง แบบแผนพฤติกรรมที่เหมือนกันของบุคคลที่ดำรงตำแหน่งเดียวกัน หรืออยู่ในสังคมเดียวกันแล้ว ยังหมายรวมถึงแบบพฤติกรรมที่ผูกพันหรือขึ้นอยู่กับความคาดหวังของสมาชิกอื่นๆ ในสังคมด้วย

แมคโดนัลด์ และเชลเลนเบิร์ก (MacDonald and Schellenberge, 1971 : 3) กล่าวว่า บทบาทหมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและพฤติกรรมอันเป็นที่คาดหวังของสมาชิกของสังคมที่มีต่อบุคคลนั้น

เลวินสัน (Levinson, 1971 :284-285) ได้สรุปความหมายของบทบาทไว้ 3 ประการ คือ

1. บทบาท หมายถึง ปทัสถาน (norms), ความคาดหวัง (expectation), ข้อห้าม (taboos), ความรับผิดชอบ (responsibility) และอื่นๆ ที่มีลักษณะทำนองเดียวกัน ซึ่งผูกพันกับตำแหน่งทางสังคมที่กำหนดให้ บทบาทตามความหมายนี้คำนึงถึงตัวบุคคลน้อยที่สุดแต่มุ่งไปที่การบ่งชี้หน้าที่อันควร

2. บทบาท หมายถึง ความคิดเห็นของบุคคลผู้ดำรงตำแหน่งเองที่คิดและกระทำเมื่อดำรงตำแหน่งนั้น

3. บทบาท หมายถึง การกระทำของบุคคลแต่ละคนที่จะกระทำโดยให้สัมพันธ์กับโครงสร้างของสังคม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ แนวทางอันบุคคลพึงกระทำ เมื่อตนดำรงตำแหน่งนั้นๆ

ฮอลต์ และฟอร์ด (Hoult and Ford, 1974 : 276-277) ได้ให้ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์บทบาทว่า บทบาทจำเป็นต้องมีองค์ประกอบ 3 ประการคือ ตำแหน่งทางสังคม (social position), พฤติกรรม (behavior) และความคาดหวัง (expectation) ซึ่งทั้ง 3 องค์ประกอบนี้มีความเกี่ยวข้องกับคำจำกัดความของบทบาทมากที่สุด

บิดเดิล (Biddle, 1979 : 58) กล่าวว่า บทบาท หมายถึง พฤติกรรมอันเป็นลักษณะเฉพาะของบุคคลคนหนึ่งหรือมากกว่านั้นในสิ่งแวดล้อมหนึ่งๆ ซึ่งบิดเดิล ได้อธิบายว่า คำจำกัดความของบทบาทขึ้นอยู่กับคำ 4 คำ คือ

1. พฤติกรรม (behavior) หมายความว่า การกระทำหรือการแสดงที่เราอาจสังเกตได้หรือสามารถจำกำหนดให้ผู้สังเกตได้

2. บทบาทนั้นจำกัดเพียงพฤติกรรมของมนุษย์ (person) เท่านั้น

3. บทบาทบางอย่างถูกกำหนด โดยอาศัยสิ่งแวดล้อม (context) แต่บทบาทบางอย่างถูกจำกัดการนำมาใช้ โดยขอบเขตอันเนื่องมาจากสิ่งแวดล้อม และบทบาทอาจจะเปลี่ยนแปลงไปเมื่อสภาพแวดล้อมเปลี่ยน

4. บทบาทเป็นลักษณะเฉพาะ(characteristic)ของแต่ละบุคคล หรือกลุ่มคน

สำหรับบทบาทในทัศนะของคนไทย เช่น

ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 (2523 : 520) กล่าวว่า บทบาท หมายถึง ทำทำตามบทบาท รำตามบท

ภิญโญ สาธร (2520 : 283) ได้ให้ความหมายว่า บทบาทหมายถึง ความมุ่งหวังที่ผู้อื่น คาดว่า บุคคลในตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งควรกระทำหรือแสดงพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งออกมาในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง

ความคิดเห็นดังกล่าวสอดคล้องกับ อุทัย หิรัญโค (2523 : 250) โสภา ชูพิชัยกุล และ อรทัย ชื่นมณุษย์ (2515 : 129) ที่กล่าวว่า บทบาทหมายถึง การแสดงออกหรือการกระทำหน้าที่ของบุคคลซึ่งสมาชิกคนอื่นของสังคมมุ่งหวังให้เขากระทำภายใต้สถานการณ์ทางสังคมอย่างหนึ่ง โดยเอาฐานะและหน้าที่ทางสังคมของบุคคลนั้นเป็นมูลฐาน

สุพัทธรา สุภาพ (2540 : 30) ให้ความหมายว่า บทบาทคือ การปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ

ไพบุลย์ ช่างเรียน (2515 : 28) ได้สรุปสาระสำคัญของบทบาทไว้ว่า

1. บทบาทมีประจำอยู่ทุกสถานภาพ
2. วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีในสังคมเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่ง

ในการกำหนดบทบาท

3. การที่บุคคลจะทราบบทบาทได้ต้องมีการขัดเกลาทางสังคม (socialization)
4. บทบาทจริงที่ บุคคลแสดงนั้นไม่แน่นอนเสมอไปว่า จะเหมือนบทบาทที่ควรจะเป็นไปตามบรรทัดฐานของสังคม เพราะบทบาทที่บุคคลแสดงจริงนั้นเป็นผลของปฏิกิริยาแห่งบุคลิกของบุคคลที่ครองสถานภาพร่วมกับบุคลิกของบุคคลอื่นที่มาร่วมพฤติกรรมและเครื่องกระตุ้นต่างๆ ที่มีอยู่ในเวลาและสถานที่ที่เกิดการแสดงบทบาท

จากทัศนะเกี่ยวกับความหมายของบทบาทที่นักวิชาการได้กล่าวมาข้างต้น พอจะสรุปความหมายของบทบาท โดยแยกพิจารณาได้ 2 ลักษณะ คือ

1. การพิจารณาตามความหมายของบทบาทตามสถานภาพของผู้สวมบทบาทซึ่งแบ่งออกเป็น

1.1 บทบาทที่เกิดขึ้นตามสถานภาพโดยกำเนิด หรือสถานภาพที่ถูกกำหนดให้ พื้นฐานที่สังคมส่วนใหญ่ยึดเป็นหลัก สำหรับสถานภาพประเภทนี้ได้แก่ เพศ อายุ ชาติกำเนิด และ ผิว ตัวอย่างเช่น ในสังคมไทย บทบาทของเด็กต้องเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ บทบาทของผู้หญิงต้องทำอาหาร ดูแลบ้าน เป็นต้น

1.2 บทบาทที่เกิดขึ้นตามสถานภาพที่ได้มาโดยการแต่งตั้งหรือโดยความสามารถ เป็นสถานภาพที่บุคคลได้รับภายหลัง อันได้แก่ สถานภาพทางการศึกษา สถานภาพทางอาชีพ สถานภาพทางการสมรส สถานภาพความเป็นบิดามารดา สถานภาพทางการเมือง ตัวอย่างเช่น บทบาทของผู้สูงอายุภายหลังการสมรส หรือบทบาทของการเป็นสามีภรรยา และอาจจะตามด้วยบทบาทของความเป็นบิดามารดา เป็นต้น

การเรียนรู้บทบาทตามสถานภาพดังกล่าว ทำได้โดยการสังเกตจากที่สวมบทบาทในสถานภาพนั้นมาก่อน หรืออาจเป็นข้อกำหนดทางวัฒนธรรมของแต่ละสังคมที่คนในสังคมนั้นปฏิบัติสืบทอดกันไป อย่างไรก็ตามบทบาทเหล่านี้อาจเปลี่ยนแปลงไปเมื่อสภาพของสังคมมีการเปลี่ยนแปลงไป

1. การพิจารณาบทบาทตามลักษณะการแสดงบทบาท หมายความว่า ในระบบสังคมบุคคลต่างสังเกตบทบาทซึ่งกันและกัน และจะกำหนดหน้าที่ให้กับตนเองว่า ควรจะแสดงบทบาทหรือพฤติกรรมอย่างไร ในขณะที่เดียวกันก็คาดหวังว่าบุคคลที่อยู่ในตำแหน่งอื่นๆ ควรแสดงบทบาทหรือพฤติกรรมเช่นไรด้วย

สรุป การจัดระเบียบทางสังคม จึงเป็นกระบวนการที่มีขอบเขตกว้างขวาง ที่ครอบคลุมปรากฏการณ์หลายอย่าง เริ่มจาก การจัดให้มีกฎเกณฑ์ข้อบังคับต่างๆ เพื่อให้สมาชิกยึดถือ เป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อกัน กฎเกณฑ์เหล่านี้คือ บรรทัดฐานทางสังคม (social norms) เมื่อมีการสร้างบรรทัดฐานทางสังคมขึ้นแล้ว จำเป็นต้องมีการสนับสนุนให้สมาชิกของสังคมปฏิบัติตามบรรทัดฐาน การจัดระเบียบทางสังคมยังเกี่ยวข้องกับสถานภาพและบทบาท ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ ในการดำรงชีวิตร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นสังคม เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม

2.2 ทฤษฎีบทบาท (Role Theory)

ในทางสังคมวิทยา บทบาทคือ พฤติกรรมที่ถูคาดหวังจากปัจเจกบุคคลตามตำแหน่งหรือตามสถานภาพ นักทฤษฎีบทบาทจะใช้แนวคิดของ dramaturgical model ซึ่งมีแนวคิดหลักเช่นเดียวกับนักแสดงที่เล่นบทบาทต่างๆ กันบนเวที เหมือนกับปัจเจกบุคคลที่เล่นบทบาทต่างๆ ในชีวิตประจำวัน (Crandall, 1980 : 117 อ้างถึงใน มารศรี นุชแสงพลี, 2532 : 20)

สังคมมนุษย์เป็นโครงข่าย (network) ของตำแหน่งทางสังคม (positions) หรือสถานภาพ (statuses) โดยมีปัจเจกชนเป็นผู้แสดงบทบาท ทั้งนี้ไม่ว่าตำแหน่งแต่ละตำแหน่งหรือกลุ่มสังคมอันประกอบด้วยตำแหน่งทางสังคมจำนวนหนึ่ง ล้วนแล้วจะมีความคาดหวังจากสังคมเป็นกรอบให้ผู้ดำรงตำแหน่งต้องแสดง ดังนั้นสังคมมนุษย์จึงประกอบด้วย โครงข่ายสถานภาพและความคาดหมาย สถานภาพพ่อก็จะแสดงถึงความสัมพันธ์ต่อไปถึงสถานภาพแม่ และสถานภาพลูกหลาน เป็นต้น เพื่ออาศัยเกณฑ์เรื่องขนาด ระดับของความแตกต่าง หรือความซับซ้อนของความสัมพันธ์ โครงข่ายสถานภาพอาจแบ่งเป็นประเภทต่างๆ ได้มากมาย นับตั้งแต่กลุ่มสังคม (social group) ขนาดเล็ก ไปจนถึงองค์การสังคมขนาดใหญ่ (collective organization) สังคมมนุษย์ประกอบด้วยโครงข่ายสถานภาพต่างๆ เหล่านี้ โดยมีกลุ่มของความคาดหวังของแต่ละสถานภาพ เป็นกรอบปฏิบัติของผู้ดำรงสถานภาพอีกชั้นหนึ่ง (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2540 : 134-135)

ประเภทของความคาดหวัง(Expectation) (สัญญา สัญญาวิวัฒน์,2540:134-135)

นักทฤษฎีบทบาท แบ่งความคาดหวังอันเป็นกรอบสำหรับสถานภาพออกเป็น 3 ประเภทคือ

1. ความคาดหวังจากบท (Expectation from the “Script”) “บท” (script) คือ บรรทัดฐานทางสังคม (norms) ซึ่งสังคมทุกสังคมจะกำหนดเอาไว้กว้างๆ ว่า ผู้ดำรงตำแหน่งใด จะต้องแสดงหรือทำอะไรอย่างไร เช่น ในสังคมไทยพ่อแม่จะต้องดูแลอบรมลูก ลูกจะต้องเลี้ยงดูพ่อแม่ ตอบแทนยามพ่อแม่ชรา เมื่อความคาดหวังประเภทนี้กำหนดไว้กว้างๆ บุคคลก็อาจประพฤติปฏิบัติแตกต่างกันไปบ้างตามเหตุการณ์สถานที่ หรือความต้องการของบุคคลนั้นๆ แต่อย่างไรก็ต้องอยู่ภายในขอบเขตของบรรทัดฐานของสังคม

2. ความคาดหวังจาก “ผู้แสดง” อื่น (Expectation from other “Players”)

ในสังคมมนุษย์ มนุษย์คนอื่นในสังคมก็มีส่วนสำคัญในการกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ด้วยกัน

3. ความคาดหวังจาก “ผู้ชม” (Expectation from the “Audience”) “ผู้ชม” ความรู้ทางสังคมวิทยาเรียกว่า กลุ่มอ้างอิง (reference group) ความคาดหวังนี้อาจมาจากผู้ชมละคร กล่าวคือ ผู้แสดงจะต้องคว่าผู้ชมชอบอย่างไร ไม่ชอบอย่างไรแล้วแสดงบทบาทตามความต้องการของผู้ชม ผู้ชมมีความสำคัญต่อผู้แสดงละคร เพราะละครจะดำรงอยู่ได้หรือไม่ย่อมขึ้นอยู่กับผู้ชมเป็นผู้ตัดสิน ในสังคมมนุษย์ก็มีบุคคลหรือจริงๆ แล้วเป็นกลุ่มบุคคลทำนองนี้เช่นเดียวกัน ตามความคิดเห็นของ ทฤษฎีบทบาทเชื่อว่า ความคาดหวังของผู้ชมจะส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมของคนให้เป็นไปในแนวทางที่ผู้ชมต้องการ

กล่าวโดยสรุป ตามทัศนะของทฤษฎีบทบาท สังคมมนุษย์คือองค์การสังคมขนาดใหญ่ (collective organization) ซึ่งประกอบด้วยโครงข่ายสถานภาพ (status network) เป็นจำนวนมาก หรือมีโครงข่ายสถานภาพขนาดย่อมจำนวนมาก เป็นองค์ประกอบในขณะที่การแสดงบทบาทตามสถานภาพของผู้ดำรงตำแหน่ง เปรียบเทียบเป็นประเภทตามบท ประเภทตามผู้แสดงอื่น และประเภทตามผู้ชมละคร ทฤษฎีบทบาทให้ความสำคัญกับปัจเจกชน (สัจญา สัจญาวิวัฒน์, 2540 : 135-136)

ปัจเจกชน คือ ผู้ดำรงตำแหน่ง หรือผู้ดำรงสถานภาพ (status) และเป็นผู้แสดงบทบาทตามสถานภาพที่ครอบครอง (สัจญา สัจญาวิวัฒน์, 2540 : 137-138)

ปัจเจกชนมีคุณลักษณะที่สำคัญ 2 ประการคือ

1. ลักษณะเกี่ยวกับตัวตน (self-related characteristics) ได้แก่ ลักษณะต่างๆ ของบุคคลหนึ่งบุคคลใด ตามที่เขาคิดว่าเขาเป็น หรือมีลักษณะเช่นนั้น (self conceptions) ลักษณะนี้เองจะมีอิทธิพลต่อการประพฤติปฏิบัติตามสถานภาพที่เขาดำรงอยู่ ทั้งนี้ เพราะความเชื่อว่า ตนมีลักษณะอย่างใดจะเป็นฐานในการเลือกความคาดหวังประเภทต่างๆ

2. ความสามารถและทักษะในการแสดงบทบาท (role playing skills and capacities) ความสามารถเป็นสิ่งที่มิอยู่ในตัวคนแต่ละคน เป็นสิ่งที่มิมีมาแต่กำเนิด ส่วนทักษะเป็นสิ่งที่ร่ำเรียน

ภายหลัง แต่ทั้ง 2 อย่างก็สัมพันธ์กันในแง่ที่ว่า หากไม่มีความสามารถอยู่ก่อนแล้วทักษะก็อาจไม่เกิดขึ้น ด้วยความสามารถและทักษะในการแสดงบทบาทนี้เองที่บุคคลแสดงบทบาทได้

คุณลักษณะ 2 ประการของปัจเจกชนมีความเกี่ยวเนื่องกัน เพราะความคิดเกี่ยวกับตัวเอง (self perception) จะเป็นตัวเลือกหรือตัวตัดสินใจว่า ความคาดหวังประเภทใดจะเหมาะสมกับตน ในขณะที่ทักษะในการแสดงบทบาทจะเป็นผู้ตัดสินใจเลือกภาพลักษณ์ตัวเอง (self-images) อันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นระหว่างมีการกระทำระหว่างกัน เมื่อเลือกภาพลักษณ์อย่างหนึ่งอย่างใดได้แล้ว ภาพลักษณ์นั้นเองจะค่อยๆ กลายเป็นความคิดเกี่ยวกับตัวของตัวเอง (self conception) อันถาวรต่อไป

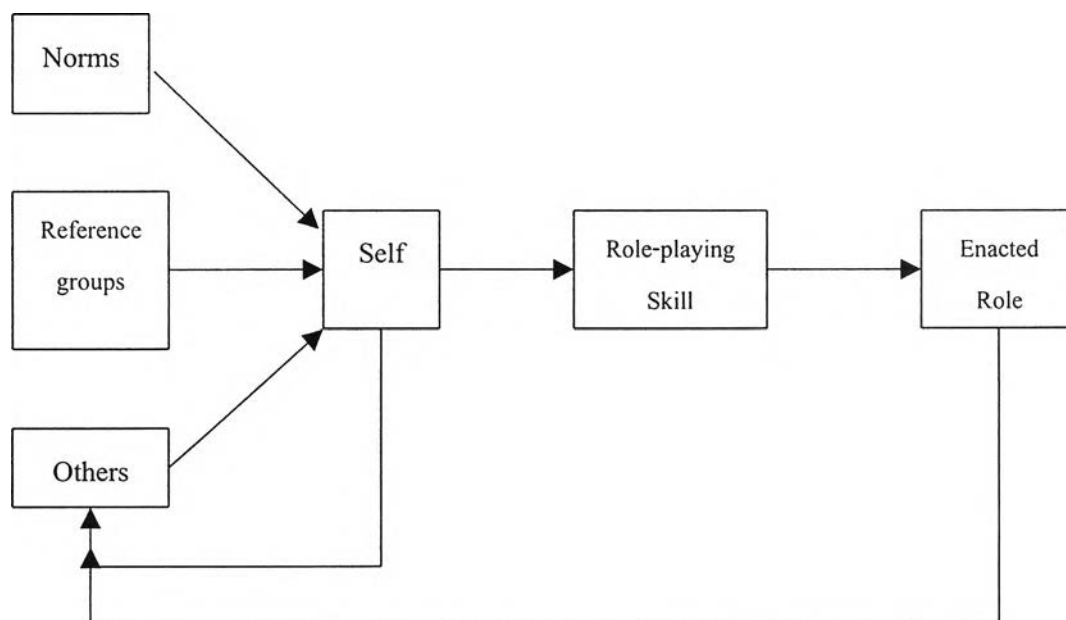
ประเภทของบทบาท

1. บทบาทตามใบสั่ง (Prescribed Roles) บทบาทประเภทนี้เฟื่องเต็มที่การปฏิบัติตามความคาดหวังของแต่ละสถานภาพ ตัวตน และทักษะในการแสดงบทบาท มีหน้าที่ต้องปรับตัวให้เข้ากับความคาดหวังของสถานภาพนั้นๆ เช่น บทบาทของลูกมีหน้าที่ต้องเลี้ยงดูบิดามารดา ยามบิดามารดาของตนชรา

2. บทบาทตามใจ (Subjective Roles) บทบาทประเภทนี้เฟื่องไปถึงจุดที่ว่า ความคาดหวังต่างๆ จะต้องผ่านอัตรา หรือตัวตนเสียก่อน แล้วจึงมีการปฏิบัติ ขณะที่ผ่านตัวตนนี้เอง ตัวตนก็จะกลั่นกรองพิจารณาเลือกสรรลดทอน พลิกแพลงความคาดหวังนั้นๆ ให้เหมาะกับตน

3. บทบาทจริง (Enacted Role) เป็นพฤติกรรมจริงของปัจเจกชน
(สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2540 : 137-138)

สรุปทฤษฎี (Turner, 1974 : 167)

ความคาดหวังประเภทต่างๆ มีอิทธิพลเหนือตัวตน ตัวคนมีอิทธิพลเหนือทักษะแสดงบทบาท ทักษะการแสดงบทบาทมีอิทธิพลเหนือบทบาทจริง แต่บทบาทจริงและตัวคนก็มีอิทธิพลต่อผู้อื่น เพราะผู้อื่นก็จะนำเอาพฤติกรรมและบุคลิกของบุคคลไปพิจารณาเวลาตัวเองจะแสดงพฤติกรรมเหมือนกัน (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2540 : 141)

บทบาทคาดหวังของผู้สูงอายุก็เช่นเดียวกัน เกิดจากอิทธิพลของบรรทัดฐานของสังคมที่กำหนดเอาไว้อย่างกว้างๆ เกี่ยวกับบทบาทของผู้สูงอายรรวมกับความคาดหวังของบุคคลอื่น ๆ ในสังคมที่คาดหวังในบทบาทของผู้สูงอายุ ทำให้ผู้สูงอายุรับรู้และประมวลเอาความคาดหวังจากบรรทัดฐานของสังคมรวมกับความคาดหวังของบุคคลอื่นๆ ที่มีต่อผู้สูงอายุ ซึ่งจะมีอิทธิพลทำให้ผู้สูงอายุเกิดลักษณะเกี่ยวกับตัวตน (self-related characteristics) และความคิดเกี่ยวกับตนเอง (self perception) ของผู้สูงอายุ จึงเป็นตัวเลือกสรร ลดทอน พลิกแพลงความคาดหวังนั้นๆ ให้เหมาะสมกับตน เมื่อเลือกความคาดหวังที่เหมาะสมกับตนเองได้ กลายเป็นความคาดหวังของผู้สูงอายุ ซึ่งผู้สูงอายุแต่ละบุคคลก็จะมีบทบาทแตกต่างกันออกไป แต่จะอยู่ในกรอบของบรรทัดฐานของสังคม ตลอดจนความคาดหวังของบุคคลอื่นในสังคมที่มีต่อบทบาทที่ควรจะแสดงของผู้สูงอายุ

2.3 บทบาทที่สำคัญในการจัดระเบียบทางสังคม

สังคมมนุษย์คือ องค์การสังคมขนาดใหญ่ซึ่งประกอบด้วย โครงข่ายสถานภาพ (status network) เป็นจำนวนมาก โดยมีปัจเจกชนเป็นผู้แสดงบทบาท (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2540 : 136) บทบาทต่างๆ ในสังคมจึงมีอยู่มากมาย แต่บทบาทที่สำคัญในสังคมที่มีผลต่อการจัดระเบียบและความเรียบร้อยของสังคม ประกอบด้วย บทบาทที่สำคัญ 3 บทบาทด้วยกัน คือ

2.3.1 บทบาทด้านการอบรมสั่งสอน ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม

2.3.2 บทบาทเชิงเศรษฐกิจ

2.3.3 บทบาทด้านการเมืองการปกครอง

2.3.1 บทบาทด้านการอบรมสั่งสอน ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม

มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นสังคม มนุษย์สร้างบรรทัดฐานทางสังคมขึ้นเพื่อเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติเพื่อความเป็นระเบียบของสังคม และทุกสังคมใช้วิธีการต่างๆ เพื่อผลักดันให้สมาชิกของสังคมปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคมด้วยกระบวนการต่างๆ อาทิเช่น กระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) (ประเสริฐ แยมกลิ่นฟูง และคณะ, 2535 : 61) การขัดเกลาทางสังคมเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องประสบตลอดชีวิต เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม มนุษย์จึงต้องเรียนรู้คุณค่า กฎเกณฑ์ ระเบียบแบบแผน ของกลุ่มที่กำหนดไว้เพื่อการมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ทำให้บุคคลสามารถปรับตัวเข้ากับวิถีชีวิตของกลุ่มหรือสังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ (สุพัตรา สุภาพ, 2540 : 47)

สถาบันที่ทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคมที่สำคัญคือ ครอบครัว เพราะครอบครัวเป็นรากฐานของสถาบันทั้งหลาย ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวกับสังคมทุกด้าน อาทิเช่น การผลิตสมาชิกใหม่ การเลี้ยงดูเด็กให้เจริญเติบโตเป็นสมาชิกที่สมบูรณ์ และมีคุณภาพของสังคม การอบรมปลูกฝังระเบียบสังคม

การอบรมปลูกฝังนิสัยความรู้ต่างๆ ในการดำรงชีวิต การให้การศึกษา การให้ความรักความอบอุ่น การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม ฯลฯ จึงกล่าวได้ว่า ครอบครัวเป็นสังคมระดับแรกของมนุษย์ และเป็นสถาบันพื้นฐานที่มีความสำคัญ เพราะเป็นสังคมหน่วยแรกที่ทำให้มนุษย์เรียนรู้ความสัมพันธ์ทางสังคม นอกจากนั้นยังเป็นตัวกำหนดแบบแผนพฤติกรรม ความเชื่อ และหน้าที่ของสมาชิก ตลอดจนการแสดงความสัมพันธ์ต่อกัน ตามลักษณะของวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน บุคคลจะสร้างประสบการณ์ทางสังคมจากครอบครัวซึ่งเป็นกระบวนการทางสังคม (Social Process) ที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในครอบครัว เป็นการอบรมบ่มนิสัยสมาชิกในครอบครัวเพื่อให้ดำรงอยู่ได้ ใน

สังคม ครอบครัวจึงเป็นหน่วยที่ชี้ให้เห็นถึงปริมาณ และคุณภาพของสมาชิกในครอบครัว เป็นสถาบันเบื้องต้นในการทำหน้าที่ทางสังคม ในการสืบทอดคุณค่า วิธีประเพณีปฏิบัติ มาตรฐานในสังคม ให้แก่สมาชิกรุ่นใหม่ของสังคม เป็นเสมือนเบ้าหลอมของสังคมอันดับแรกที่ทำหน้าที่หล่อหลอมบุคลิกภาพของคนแต่ละคน ให้เป็นไปตามสังคมกำหนดไว้ (กฤษณา บุรณะพงษ์, 2540 : 45-46)

ครอบครัวจึงเป็นสถาบันสำคัญที่มีบทบาทในการอบรมสั่งสอนสมาชิกของสังคม ให้เป็นสมาชิกที่ดีและมีคุณภาพของสังคมตลอดจนมีบทบาทในด้านการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ให้แก่สมาชิกของสังคม ทำให้มนุษย์ในสังคมสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

สถาบันการศึกษา เป็นอีกสถาบันหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญที่ทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคมต่อจากครอบครัว โดยจะต้องทำอย่างสอดคล้องกับองค์กรอื่นในสังคม ทั้งความรู้ ความเชื่อ ค่านิยม และอุดมการณ์

บทบาทหน้าที่ของสถาบันการศึกษาที่มีต่อสังคม คือ

1. ถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง
2. ให้การขัดเกลาทางสังคม ให้สมาชิกของสังคมปรับตัวเข้ากับสังคมได้ด้วยดี
3. สร้าง และถ่ายทอดนวัตกรรม เทคโนโลยี และความรู้เฉพาะทาง ได้แก่ การคิดค้นสิ่งใหม่ๆ ขึ้นมาเป็นองค์แห่งความรู้และศาสตร์ต่างๆ
4. เลือกสรรและกำหนดตำแหน่งทางสังคมให้แก่บุคคล ด้วยการคัดเลือกคนเข้าสู่ระบบการศึกษา และผู้สำเร็จการศึกษาจะได้สถานภาพและงานตามความรู้ความสามารถ
5. ดูแลเด็กให้เติบโตอย่างมีคุณภาพชีวิต
6. พัฒนาบุคลิกภาพของสมาชิกสังคมตามความชอบ และความถนัดของบุคคล
7. ผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ ขัดเกลา หล่อหลอม ให้สมาชิกของสังคมมีความเชื่อในอุดมการณ์ ค่านิยม และวัฒนธรรม ตามที่ผู้นำสังคมต้องการ
8. ฝึกฝนวิชาชีพ และวิธีประกอบอาชีพ ให้แก่สมาชิกของสังคม

(คารา ทีปะปาล, 2538 : 40)

ดังนั้นการที่สังคมมีบทบาทในการให้การศึกษาอบรมสั่งสอนเพื่อเตรียมตัวมนุษย์ใหม่เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ตลอดจนกำหนดสถานภาพและบทบาทให้แก่สมาชิกของสังคม เพื่อให้มีการติดต่อสัมพันธ์กันตามสถานภาพ และบทบาท ทำให้เกิดความเป็นระเบียบทางสังคม

นอกจากนี้สังคมได้สร้างสถาบันศาสนาขึ้นเพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นในสังคม และควบคุมสังคม โดยศาสนามีหน้าที่ฝึกหัดให้บุคคลมีการเรียนรู้ระเบียบประเพณี และกฎเกณฑ์สำหรับการดำรงชีวิต ศาสนาช่วยให้บุคคลรู้จักปรับตัวและปฏิบัติตนอย่างเหมาะสม และช่วยควบคุมพฤติกรรมของบุคคลให้เป็นปกติ พื้นฐานทางศีลธรรมของศาสนาช่วยในการควบคุมสังคม (จันทน์ อธิวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, 2540 : 108)

เห็นได้ว่าบทบาทในการอบรมสั่งสอนให้การศึกษา ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมให้แก่สมาชิกของสังคม เป็นบทบาทที่สำคัญในสังคม โดยสังคมได้กำหนดหน้าที่ให้สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา และสถาบันศาสนาเข้ามารับหน้าที่ในการให้การศึกษา อบรมสั่งสอน ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ให้แก่สมาชิกของสังคม เพื่อให้สมาชิกของสังคมเป็นคนดี และมีคุณธรรม เพื่อความเจริญก้าวหน้าของสังคม และความเป็นระเบียบของสังคม

2.3.2 บทบาทเชิงเศรษฐกิจ

มนุษย์กำเนิดขึ้นมาในโลก มนุษย์มีความต้องการขั้นพื้นฐานที่สำคัญคือ ความต้องการทางร่างกาย นั่นคือ มนุษย์ทุกคนต้องการอาหารที่มีประโยชน์ และเพียงพอต่อความเจริญเติบโตของร่างกาย (พรหมทิพย์ ศิริวรรณบุศย์, 2538 :66) ดังนั้นเมื่อมนุษย์มาอยู่รวมกันเป็นสังคม ปัญหาพื้นฐานปัญหาแรกของสังคม คือ เรื่องปากเรื่องท้อง เพื่อให้สมาชิกของสังคมมีชีวิตรอดอยู่ได้ สังคมจึงต้องจัดการเกี่ยวกับปัญหาการหาอาหาร การผลิตอาหาร และของใช้ที่จำเป็นต่างๆ เมื่อผลิตแล้วต้องแจกจ่ายไปให้สมาชิกอย่างเพียงพอ เพื่อให้สมาชิกมีชีวิตรอดจนโตเป็นผู้ใหญ่ ถ้าหาอาหารได้ไม่พอจะสนองตอบต่อสมาชิก คนจะตายไป และสังคมอาจสูญไปได้ (ประเสริฐ เข้มกลิ่น ฟุ้ง และคณะ, 2535 : 106)

บทบาทเชิงเศรษฐกิจจึงเป็น บทบาทที่มีความสำคัญ เพราะเกี่ยวข้องกับความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ เกี่ยวข้องกับกิจกรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์ เพื่อความอยู่รอด เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการจัดการกับทรัพยากรที่มีอย่างจำกัดด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อสนองความต้องการ

อันไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษย์ ให้ได้มากที่สุด และอย่างประหยัดที่สุด (จางง์ อติวัฒนสิทธิ์ และคณะ, 2540 : 93)

บทบาทเชิงเศรษฐกิจ เป็นบทบาทที่มีความสำคัญในสังคมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังเช่น แนวคิดของกลุ่มทฤษฎีขัดแย้ง ซึ่งนำโดย Marx ที่มีแนวคิดที่สำคัญว่า องค์การทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการเป็นเจ้าของทรัพย์สิน เป็นผู้กำหนดรูปแบบขององค์การอื่นๆ ในสังคมนั้น นั่นคือ โครงสร้างของชนชั้น การจัดระเบียบเชิงสถาบัน ระบบค่านิยม ความเชื่อ ลัทธิศาสนาของสังคม ได้รับอิทธิพลจากองค์การเศรษฐกิจของสังคมทั้งสิ้น (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2540 : 56) ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าเศรษฐกิจมีบทบาทและอิทธิพลต่อสังคมของมนุษย์อย่างมาก และในสังคมปัจจุบันซึ่งเป็นยุคที่เรียกว่าโลกาภิวัตน์ (Globalization) ซึ่งหมายถึง กระบวนการที่เปลี่ยนให้โลกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทุกๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจการเมือง วัฒนธรรม และข้อมูลข่าวสาร ด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ แต่หากพิจารณาอย่างถ่องแท้แล้ว กระแสการเปลี่ยนแปลงนี้ก็คือ กระแสของการขยายตัวอย่างรวดเร็วของระบบทุนนิยม ที่สามารถใช้เศรษฐกิจชี้นำการเปลี่ยนแปลงให้ทุกส่วนของโลก กลายเป็นตลาดของทุน ที่ตกอยู่ภายใต้ระเบียบทางเศรษฐกิจ อันเดียวกัน เป็นการจัดระเบียบโลกใหม่โดยให้เศรษฐกิจเป็นตัวชี้นำความสัมพันธ์ด้านอื่นๆ (เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และคณะ, 2537 : 177)

บทบาทเชิงเศรษฐกิจ ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการผลิตอาหาร การผลิตสินค้าประเภทต่างๆ เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค เครื่องอำนวยความสะดวกต่อชีวิตมนุษย์ การจำหน่ายแจกจ่ายสินค้า บริการไปสู่สมาชิกของสังคม และการบริโภคโดยการที่สมาชิกในสังคมจะทำการบริโภคหรือใช้สินค้า และบริการต่างๆ ที่ผลิตมาแล้ว ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดและความสะดวกในการดำเนินชีวิต จึงเป็นบทบาทที่มีความสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตอยู่ของมนุษย์ในสังคมอย่างมาก ก่อให้เกิดความเป็นระเบียบในสังคม

2.3.3 บทบาทด้านการเมืองการปกครอง

มาสโลว์ นักจิตวิทยา ผู้สร้างทฤษฎีความต้องการที่เรียกว่า Maslow's Need ได้อธิบายถึงความต้องการที่อยู่ในสภาวะธรรมชาติ ภายในมนุษย์ว่า มนุษย์เกิดมาพร้อมกับความต้องการ 5 ประการ เริ่มจาก ความต้องการระดับต่ำ แล้วพัฒนาไปตามลำดับสู่ระดับสูงขึ้น

ลักษณะความต้องการตามหลักการของมาสโลว์ (Sergiovanni and Elliot, 1975 : 141-142 อ้างถึงในอารี พันธุ์ณี, 2540 : 188-189)

1. ความต้องการทางร่างกาย (basic physiology need) ความต้องการทางร่างกายนี้เป็นความต้องการพื้นฐานที่สำคัญที่สุดทางการดำรงชีวิต เช่น ความต้องการอาหาร น้ำ อากาศ และอุณหภูมิ การหลับนอน การขับถ่าย เป็นต้น

2. ความต้องการด้านความปลอดภัยและมั่นคง (safety and security need) คือ ความต้องการความปลอดภัยมั่นคง ซึ่งได้แก่ ความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย ความเป็นปึกแผ่น ความต้องการความคุ้มครองปกป้อง ความรู้สึกปลอดภัยจากการคุกคาม ปลอดภัยจากความวิตกกังวล ตลอดจนการหลีกเลี่ยงอันตรายหรือความเจ็บป่วยต่าง ๆ

3. ความต้องการความรักและเป็นเจ้าของ (love and belonging need) คือ ความต้องการความรักอยากให้คุณเป็นความรัก อยากให้คุณเป็นที่รักยอมรับจากกลุ่ม โดยปกติแล้วบุคคลมักจะอยู่ร่วมกลุ่มกัน ดังนั้นจึงต้องการความรักและต้องการมีส่วนร่วมในกลุ่มให้ยอมรับตนเอง เช่น กลุ่มครอบครัว กลุ่มสังคม กลุ่มทำงาน เป็นต้น

4. ความต้องการที่จะได้รับการยกย่องจากผู้อื่น (self esteem need) คือ ความต้องการที่ให้ผู้อื่นยกย่องตน เป็นความปรารถนาของบุคคลที่ทำให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ขึ้นเป็นอันมาก เช่น บางคนมีการใช้จ่ายแบบฟุ่มเฟือยเกินฐานะของตนเองเพื่อให้บุคคลอื่นยกย่องตน เป็นต้น

5. ความต้องการที่จะบรรลุถึงความต้องการของตนเองอย่างแท้จริง (self actualization need) คือ ความต้องการสูงสุดของบุคคลที่บุคคลต้องพยายามกระทำสิ่งต่าง ๆ ตามความเหมาะสมและตามความสามารถของตนเอง

สรุปว่านักจิตวิทยาได้แบ่งความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ (basic needs) มี 2 ชั้นตอนใหญ่ คือ

1. ความต้องการทางร่างกาย (physiological needs) เป็นขั้นแรกสุด มนุษย์ต้องการอาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม การดูแลสุขภาพพยาบาล การพักผ่อนหย่อนใจ และการมีเพศสัมพันธ์ ความต้องการเหล่านี้เป็นความต้องการตามธรรมชาติ สำหรับการดำรงอยู่ของสัตว์ ความต้องการที่สูงไปอีกชั้นหนึ่ง มนุษย์ต้องการความมั่นคงและปลอดภัย ของชีวิตและทรัพย์สินแห่งตน (safety needs) มนุษย์ปรารถนาจะพิทักษ์ ปกป้องรักษาและเพิ่มพูนทรัพย์สิน เพื่อความมั่นคงและปลอดภัยในการดำรงชีวิตบนโลก (สุพิศวง ธรรมพินทา, 2540 : 24-25)

2. ความต้องการทางจิตใจ (psychological needs) เป็นความต้องการระดับสูง ประกอบด้วย 3 ชั้น ได้แก่

2.1 ความต้องการทางสังคม (social needs) เพราะมนุษย์ไม่อาจอยู่โดดเดี่ยว จึงต้องการเพื่อน หรือกลุ่ม สถานะการปรับตัวภายในกลุ่ม ก่อให้เกิดการยอมรับ ความอบอุ่น การไว้วางใจ และการช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกัน

2.2 ความต้องการความนิยมยกย่องในตนเอง (self esteem or ego needs) ซึ่งหมายถึง การได้รับการนับถือศรัทธา การได้รับการยกย่องสรรเสริญ

2.3 ความต้องการความสำเร็จแห่งตน (self-actualization needs) หมายถึง การมุ่งหมายที่จะใช้และพัฒนาศักยภาพของตน โดยสูงสุด สำหรับประโยชน์ต่อตนเองและสังคม (สุพิศวง ธรรมพินทา, 2540 : 24-25)

จากทัศนะของฮอบส์ (Hobbes) กล่าวถึง ธรรมชาติของมนุษย์ ในงานเขียนที่สำคัญคือ Leviathan ซึ่งฮอบส์ กล่าวว่า มนุษย์คิด และมีความรู้โดยได้ข้อมูลต่างๆ ทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 การเคลื่อนไหวของมนุษย์ เป็นไปตามตัณหา ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวภายใน อ่างเหตุผลและสร้างความรู้ทางวิทยาศาสตร์ได้ ทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์อื่น ๆ ทำให้มนุษย์ติดต่อกัน เข้าใจ และหลอกลวงคนอื่นได้ เนื่องจากเหตุผลรับใช้ตัณหา หากทางทำให้ตัณหาได้รับการสนองตอบ ตัณหาอย่างใดแรงเหตุผลก็จะไปรับใช้ตัณหาที่มนุษย์จึงโลดแล่นไปตามตัณหา และหากทางตอบสนองตัณหาโดยอาศัยเหตุผล เป็นเครื่องมือต่างคนต่างตอบสนองตัณหาของตนเมื่อปรารถนาสิ่งเดียวกัน

ทัศนะของล๊อค (Locke) กล่าวว่า มนุษย์มาอยู่รวมกันเป็นสังคม เพราะความจำเป็นและเห็นประโยชน์ร่วมกัน ความจำเป็นเกิดจากการที่มนุษย์ไม่สามารถเจริญเติบโต และดำรงชีวิตอยู่ได้ตามลำพังโดยปราศจากการช่วยเหลือของผู้อื่น ส่วนการเห็นประโยชน์ร่วมกันเกิดจากการที่มนุษย์ได้พึ่งพากันนั้นมีพื้นฐานอยู่บนธรรมชาติอันดีงามของมนุษย์ มนุษย์จึงยินยอมพร้อมใจอยู่รวมกันเป็นสังคม ынดีที่จะให้บางอย่างแก่เพื่อนมนุษย์ และรับบางอย่างจากเพื่อนมนุษย์เหล่านั้นเป็นการตอบแทน (ณรงค์ สิ้นสวัสดิ์, 2520 : 23-27)

ไม่ว่าทัศนะที่กล่าวว่า ธรรมชาติของมนุษย์ดีหรือเลวก็ตาม ผลก็คือมนุษย์ตกลงใจจะอยู่รวมกันเป็นสังคม ในการตกลงใจนี้ส่วนหนึ่งมาจากความคาดหวังจากสังคมก็คือ ความมั่นคงปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สิน โดยมนุษย์ในสังคมได้ร่วมกันจัดตั้ง สถาบันการเมือง การปกครองขึ้น เพื่อจัดระเบียบสังคมในฐานะเป็นวิธีการควบคุมสังคมอย่างเป็นทางการ

สถาบันการเมืองการปกครองมีบทบาทหน้าที่สำคัญๆ คือ

1. บทบาทหน้าที่ในการควบคุมให้สมาชิกสังคมปฏิบัติตามบรรทัดฐานหรือกฎเกณฑ์ต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎหมาย โดยมีรัฐบาลเป็นองค์กรที่มีสิทธิ อำนาจเด็ดขาดในการบังคับและลงโทษผู้ฝ่าฝืนกฎหมาย
2. บทบาทหน้าที่วางแผน และดำเนินการเกี่ยวกับกิจการที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตของสมาชิกสังคม
3. บทบาทหน้าที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับสังคมอื่น (จันงค์ อดิวัฒน์สิทธิ และคณะ, 2540 : 104)

บทบาทหน้าที่ด้านการเมืองการปกครองจึงเป็นบทบาทที่มีความสำคัญในสังคม เพราะมีอำนาจในการนำ ประสาน ปกครอง เพื่อกำหนดกิจกรรมต่างๆ ให้ดำเนินไปภายในขอบเขตที่เหมาะสม ทำให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย และสงบสุขในสังคม

2.4 บทบาทในฐานะที่เป็นกลไกทางสังคม

สังคมมนุษย์ประกอบด้วยกลุ่มคนจำนวนมากที่ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน มีปฏิสัมพันธ์ (interaction) ซึ่งกันและกัน ในขณะเดียวกันมนุษย์แต่ละคนก็มีความต้องการของตนเองที่ไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งถ้าปล่อยให้ไปไปตามความต้องการ โดยไม่มีการควบคุมแล้ว ย่อมก่อให้เกิดอันตรายต่อการอยู่ร่วมกันในสังคมได้ สังคมจึงจำเป็นต้องจัดระเบียบ ด้วยการวางแผนพฤติกรรมให้มนุษย์ในสังคมปฏิบัติตาม ซึ่งก็คือการกำหนดบทบาทให้กับบุคคลในสังคมเพื่อให้บุคคลแต่ละคนประพฤติปฏิบัติ ตามบทบาทของตน เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย และการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข

ลักษณะของบทบาท แบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

2.4.1 บทบาทที่คาดหวัง (Role Expectation)

เกทเซลส์ และคนอื่น (Getzels and others, 1968 : 77) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับบทบาทที่คาดหวังว่า ความคาดหวังนี้ย่อมแตกต่างกันไปเพราะคนเราต่างมีความคิด ความต้องการต่างกันในระบบสังคมทุกชนิดพฤติกรรมทางสังคมของบุคคล ได้รับอิทธิพลมาจากความคาดหวังของบุคคลประการหนึ่ง กับความต้องการส่วนตัว ของตนเอง อีกประการหนึ่ง

ซึ่งความเห็นดังกล่าวสอดคล้องกับ ซีคอร์ด และแบ็คแมน (Secord and Backman, 1964 : 456) ที่กล่าวว่า บทบาทที่คาดหวังคือการคาดหวังที่เกี่ยวกับบทบาทประเภทต่างๆ ซึ่งแต่ละคนจะคาดหวังบทบาทแตกต่างกันไป

กล่าวโดยสรุป บทบาทที่คาดหวัง คือ บทบาทของบุคคลที่อยู่ในตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งในสังคมถูกคาดหวังให้ปฏิบัติตามความประสงค์ของคนส่วนใหญ่ในสังคม

2.4.2 บทบาทที่ปฏิบัติจริง (Role Description)

กอร์ดอน (Gordon, 1957 : 357) ได้ให้คำนิยามว่า บทบาทที่ปฏิบัติจริง หมายถึง พฤติกรรมที่แต่ละบุคคลกระทำจริงๆ ในการตอบสนองข้อกำหนดต่างๆ ในตำแหน่งที่เขากำลังครอบครองอยู่ โดยปกติจะมีช่องว่างที่เป็นความแตกต่างระหว่างบุคคล หรือแบบแผนในบทบาทที่ปฏิบัติจริง

มีด (Mead, 1950 : 273) อธิบายถึง องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติจริงว่า จะต้องประกอบด้วย

1. การรู้จักตนเอง
 2. พฤติกรรมตามสถานการณ์ที่กำหนดให้ ซึ่งเหมาะกับการส่งเสริมฐานของตนเอง
 3. ภูมิหลังของการกระทำที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น ซึ่งใช้เป็นแบบอย่างเพื่อให้การกระทำเฉพาะอย่างเป็นไปได้ในแนวทางที่ต้องการ
 4. การประเมินผลการกระทำตามบทบาท ด้วยตนเองและโดยบุคคลอื่น
- กล่าวโดยสรุป บทบาทที่ปฏิบัติจริงคือ พฤติกรรมที่บุคคลในตำแหน่งนั้นกระทำ

2.5 บทบาทที่คาดหวังของผู้สูงอายุ

2.5.1 บทบาทคาดหวังในด้านบทบาทเป็นครูผู้ให้การอบรมสั่งสอน

ผู้สูงอายุก็เป็นส่วนหนึ่งในสังคม บทบาทคาดหวังของผู้สูงอายุ คือ บทบาทเป็นครู เป็นผู้ให้การอบรมสั่งสอน เพราะผู้สูงอายุเป็นผู้อาวุโสมีประสบการณ์จะเรียกผู้สูงอายุว่าเป็นครูด้วย วิชาญาณก็คงไม่ผิด เพราะผู้สูงอายุมักพอใจสั่งสอนลูกๆ หลานๆ ในเรื่องที่ตนเห็นว่าสำคัญ เช่น มรรยาท วัฒนธรรมประเพณี การดำเนินชีวิต แม้แต่เรื่องของการประกอบอาชีพ ซึ่งหลายคนประสบความสำเร็จ ก็เพราะการอบรมสั่งสอนของผู้สูงอายุ การสอนของผู้สูงอายุมักจะเป็นการสอนด้วยความรักและห่วงใยจริงๆ และพยายามจะให้สิ่งที่ดีที่สุดสำหรับลูกหลาน

ในการอบรมเลี้ยงดูเด็กในช่วงปฐมวัย โดยเฉพาะอายุตั้งแต่แรกเกิดจนถึง 5 ขวบ นั้นถือได้ว่าเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่มีความสำคัญต่อการวางรากฐานชีวิตในอนาคตของเด็กมากที่สุดตอนหนึ่ง เพราะเป็นช่วงที่เป็นตัวกำหนดว่า เมื่อเติบโตขึ้นเด็กจะเป็นเด็กโง่หรือเด็กฉลาด เป็นคนเห็นแก่ตัวหรือไม่ เป็นคนดีหรือคนไม่ดี เป็นที่มีความสุขหรือมีความทุกข์ ซึ่งสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ ล้วนขึ้นอยู่กับ การเลี้ยงดูในวัยนี้ ส่วนใหญ่ผู้สูงอายุในครอบครัว คือปู่ย่าตายายจะเป็นผู้เลี้ยงดู อบรมอนาคตของสังคม และอนาคตของประเทศชาติ เพราะเด็กเมื่อได้รับการอบรมสั่งสอนที่ดี ย่อมเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดีในอนาคต (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2540 : 60)

แต่ในสังคมปัจจุบันบทบาทของผู้สูงอายุในด้านการเป็นครูผู้ให้การอบรมสั่งสอน บุตรหลานลดลง ผู้สูงอายุไม่ได้แสดงบทบาทดังกล่าวเต็มที่ เนื่องจากปัจจุบันมีสถาบันการศึกษาที่เป็นทางการ เข้ามาทำหน้าที่แทน นอกจากนั้นจากการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยและการพัฒนาไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของครอบครัวเป็นครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) ที่พ่อแม่ลูกอยู่ร่วมกันเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้คนรุ่นพ่อแม่ที่สูงอายุแล้วก็ต้องอยู่กันตามลำพังเป็นส่วนใหญ่ ทำให้ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวระหว่างผู้สูงอายุกับลูกหลานจะค่อยๆ คลายตัวลงไปเป็นแบบตะวันตกมากขึ้น ทำให้ผู้สูงอายุไม่ได้แสดงบทบาทในด้านเป็นผู้อบรม สั่งสอนบุตรอย่างเต็มที่

2.5.2 บทบาทคาดหวังในด้านการให้คำปรึกษาแนะนำ

สังคมไทยมีค่านิยมที่คล้ายกันกับสังคมในซีกโลกตะวันออกหลายสังคมที่ยังยึดขนบธรรมเนียมประเพณี และระบบอาวุโส เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต และการจัดระเบียบสังคม การกำหนดสิทธิหน้าที่ และสถานภาพของสมาชิกในสังคม ได้ยึดถือระบบอาวุโสเป็นแนวทางในการปฏิบัติมาเป็นเวลาช้านานแล้ว การอบรมให้รู้ระเบียบสังคมและการมีปฏิสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคม ยึดถืออายุเป็นหลักเกณฑ์ในการถือปฏิบัติ ผู้ที่มีอายุมากกว่าจะได้รับการยอมรับนับถือมากกว่าผู้ที่มีอายุน้อยกว่า ความแตกต่างทางด้านฐานะและตำแหน่งทางสังคมจะยึดหลัก “ผู้ใหญ่” และ “ผู้น้อย” เป็นสำคัญ (The office of the prime-minister, 1979) ดังนั้นสมาชิกของสังคม จะได้รับการอบรมให้เคารพนับถือ และเชื่อฟังผู้มีอาวุโสกว่า ดังปรากฏในสุภาษิต หรือคำพังเพยไทย ในหลายๆ เรื่อง อาทิเช่น เดินตามหลังผู้ใหญ่หมาไม่กัด เป็นผู้น้อยคอยก้มประนมกร เป็นต้น ซึ่งค่านิยมในการเคารพเชื่อฟังผู้มีอาวุโสนี้ทำให้สังคมไทยมีความแตกต่างจากสังคมตะวันตกอย่างเห็นได้ชัด

การที่ค่านิยมของสังคมไทยมีรากฐานอยู่บนระบบอาวุโสเช่นนี้ ทำให้ผู้สูงอายุของไทย เป็นผู้ที่มียุทธศาสตร์และบทบาทสูงทางสังคม โดยถูกจัดให้เป็นปฐมนิยบุคคลที่จะต้องได้รับเกียรติ และความนับถือจากสมาชิกของสังคมที่อ่อนอาวุโสกว่า ดังนั้นผู้สูงอายุไทยจึงได้รับเกียรติจากสังคมให้เข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของสังคมในหลายๆ ด้าน โดยผู้สูงอายุจะมีบทบาทเป็นผู้นำทางสังคมในการคิดและตัดสินใจในปัญหาสำคัญๆ ของสังคมมาตลอด

อย่างไรก็ตามการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมของซีกโลกตะวันตกที่เน้นเรื่องปัจเจกบุคคลและการแข่งขัน อันมีพื้นฐานอยู่บนความมีเหตุผล และความรู้ความสามารถที่เข้ามาสู่สังคมไทยในรูปของความทันสมัยได้เข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลง ในบทบาททางสังคมของผู้สูงอายุ โดยคนหนุ่มสาวได้เข้ามาแทนที่ผู้สูงอายุในกิจกรรมของสังคมหลายๆ ประเภทของผู้สูงอายุ (ศิริวรรณ ศิริบุญ และมาลินี วงษ์สิทธิ์, 2535 : 44)

แม้ว่าผู้สูงอายุจะสูญเสียบทบาททางสังคมบางบทบาทไป แต่ผู้สูงอายุก็มีความคาดหวังว่าตนเองยังคงมีคุณค่า ผ่านประสบการณ์ของชีวิตและการทำงานมาเป็นระยะเวลายาวนาน สามารถนำความรู้ประสบการณ์ที่มีอยู่มาใช้ประโยชน์ในด้านการให้คำปรึกษา แนะนำในด้านต่างๆ

แก่ลูกหลานและคนใกล้ชิด ทำให้ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ คาดหวังว่าตนเองเหมาะสม และมีบทบาทในด้านการปรึกษาแนะนำ

จากการศึกษาของ ศิริวรรณ ศิริบุญ และมาลินี วงษ์สิทธิ (2535 : 44) ได้ศึกษาถึงความคิดเห็นของคนหนุ่มสาวต่อบทบาททางเศรษฐกิจ และสังคมของผู้สูงอายุพบว่า คนหนุ่มสาวส่วนใหญ่มีความคิดเห็นว่า ผู้สูงอายุสามารถทำประโยชน์แก่สังคมหรือชุมชนด้วยการเป็นตัวอย่งที่ดีของเด็กรุ่นหลัง ถ่ายทอดประสบการณ์ ให้คำแนะนำ และเป็นທີ່ปรึกษาให้แก่สมาชิกในสังคม การศึกษาของ ปรีชา อุปโยคิน และคณะ (2541 : 137) พบว่า ประเด็นที่ลูกหลานมาขอคำปรึกษาและขอคำตัดสินใจจากผู้สูงอายุ คือ (1) มาขอคำปรึกษาด้านการทำมาหากิน (2) มาขอคำปรึกษาเพื่อช่วยตัดสินใจ การดำเนินชีวิต ในหน้าที่การงาน (3) มาขอคำตัดสินใจเรื่องประเพณี การบวช การแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่ การปลูกบ้าน (4) มาขอคำปรึกษาด้านการเล่าเรียนของลูกหลาน หรือการศึกษาต่อ (5) มาขอคำปรึกษาและช่วยเหลือด้านเงินทอง

จะเห็นได้ว่า การมาขอคำปรึกษา ผู้สูงอายุได้แสดงให้เห็นถึงการยอมรับในคุณค่าของการเป็นผู้มีอาวุโส การเคารพยกย่องและให้เกียรติผู้สูงอายุ ช่วยเหลือคำปรึกษาและตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ซึ่งในบางเรื่องลูกหลานก็อาจตัดสินใจเองได้ แต่ก็ยังเห็นว่า ผู้สูงอายุคือผู้ที่มีประสบการณ์ มีความรอบรู้สามารถสร้างความมั่นใจว่าสิ่งที่ได้ทำไปนั้น จะเป็นสิ่งที่ดีและถูกต้อง

จากความคาดหวังในบทบาทด้านการเป็นที่ปรึกษาแนะนำแก่บุตรหลาน พบว่า ผู้สูงอายุได้แสดงบทบาทเป็นผู้ให้การแนะนำ และเป็นທີ່ปรึกษาแก่ลูกหลานและบุคคลอื่นๆ ที่มาขอคำแนะนำ และปรึกษาอย่างเต็มความรู้และความสามารถ โดยเฉพาะในสังคมชนบท แต่ในสังคมเมือง เนื่องจากมีองค์กรให้คำปรึกษาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นของรัฐและเอกชน มาทำหน้าที่แทน ทำให้บทบาทการเป็นที่ปรึกษา และแนะนำของผู้สูงอายุลดน้อยลง

2.5.3 บทบาทคาดหวังในการแบ่งเบาภาระหน้าที่ในครอบครัว

กลุ่มผู้สูงอายุเป็นกลุ่มทางสังคมที่เริ่มลดภาระหน้าที่ และบทบาทในเชิงเศรษฐกิจ (ศิริวรรณ ศิริบุญ และมาลินี วงษ์สิทธิ, 2535 : 20) ทำให้บทบาททางสังคมของผู้สูงอายุลดลง ผู้สูงอายุจึงแสวงหาบทบาทใหม่เพื่อทดแทนบทบาทเดิมที่สูญเสียไป เพื่อดำรงไว้ซึ่งศักยภาพ และการมีคุณค่าสำหรับตนเอง (อัญญา นวจินดา และขจรรัตน์ ภิรมย์ธรรมศิริ, 2534 : 427)

นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงเป็นสังคมอุตสาหกรรม ทำให้แรงงานชนบทอพยพเข้ามาทำงานในเมือง ทำให้ผู้สูงอายุถูกคาดหวังให้มีส่วนช่วยแบ่งเบาภาระในครอบครัวมากขึ้น นอกจากนี้ในสังคมเมืองปัจจุบัน สถานะเศรษฐกิจและสังคมที่บีบรัดตัว ทำให้ครอบครัวหลายๆ ครอบครัวไม่สามารถจ้างคนมาดูแลบ้านหรือทำงานบ้านได้ดังสมัยก่อน ทำให้ผู้สูงอายุถูกคาดหวังให้มีบทบาทในครอบครัวมากขึ้น (ศิริวรรณ ศิริบุญ และมาลินี วงษ์สิทธิ์, 2535 : 51) จากการศึกษาของปรีชา อุปโยคิน และคณะ (2541 : 107) พบว่า ความคาดหวังของสมาชิกในครอบครัวต่อผู้สูงอายุด้านการทำงานพบว่า ลูกหลานคาดหวังให้ผู้สูงอายุช่วยทำงานเบาๆ เช่น ทำงานบ้าน ช่วยเลี้ยงหลาน จากความคาดหวังของบุคคลในครอบครัวที่มีต่อผู้สูงอายุ รวมทั้งผู้สูงอายุเองก็ต้องการแสวงหาบทบาทใหม่ทดแทนบทบาทเดิมที่สูญเสียไป บทบาทคาดหวังของผู้สูงอายุจึงเป็นบทบาทในด้านการช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่ในครอบครัว เช่น การดูแลบ้าน ฝากบ้าน ทำอาหาร เลี้ยงหลาน ซึ่งเป็นงานที่ไม่ต้องใช้พลังกำลังมากนัก เหมาะสมกับผู้สูงอายุที่สุขภาพเสื่อมโทรมลงตามลำดับ และผู้สูงอายุก็เต็มใจและได้แสดงบทบาทในด้านการแบ่งเบาภาระหน้าที่ในครอบครัวอย่างเต็มความสามารถ เพราะต้องการตอบแทนบุตรหลานที่ให้การดูแลและอุปการะผู้สูงอายุ ในด้านเศรษฐกิจ สุขภาพ เป็นอย่างดี

กล่าวโดยสรุป บทบาทคาดหวังของผู้สูงอายุเป็นผลมาจากอิทธิพลของบรรทัดฐานทางสังคมและความคาดหวังของบุคคลอื่นๆ ในสังคมที่คาดหวังในบทบาทของผู้สูงอายุ ทำให้ผู้สูงอายุรับรู้และประมวลเอาความคาดหวังจากบรรทัดฐานทางสังคมรวมกับความคาดหวังของบุคคลอื่นๆ ที่มีต่อผู้สูงอายุซึ่งมีอิทธิพล ทำให้ผู้สูงอายุเกิดลักษณะเกี่ยวกับตัวตนขึ้นตามที่ผู้สูงอายุคิดว่าเขาเป็น หรือมีลักษณะเช่นนั้น และความคิดเกี่ยวกับตนเองของผู้สูงอายุจะเลือกความคาดหวังที่เหมาะสมกับตนเองกลายเป็นความคาดหวังของผู้สูงอายุ ซึ่งผู้สูงอายุแต่ละบุคคลก็จะมี ความคาดหวังในบทบาทแตกต่างกันออกไป แต่จะอยู่ในกรอบของบรรทัดฐานของสังคมและความคาดหวังของบุคคลอื่นที่มีต่อผู้สูงอายุ

2.6 บทบาทที่แสดงจริงของผู้สูงอายุในอดีต

โครงสร้างของสังคมไทยตั้งแต่อดีตเป็นสังคมเกษตรกรรม ลักษณะครอบครัวเป็นครอบครัวขยายประกอบด้วย พ่อแม่ ลูก รวมทั้งเครือญาติด้วย อาศัยอยู่รวมกันในบ้านหลังใหญ่มีความใกล้ชิดสนิทสนมกันเอง ถ้าไม่อาศัยอยู่ในบ้านเดียวกันก็มักรวมอยู่ในบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ระหว่างกันเป็นแบบปฐมภูมิ คือ โอบอ้อมอารี ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และพบปะเห็น

หน้ากันอยู่เสมอ (ไพฑูรณ์ เครือแก้ว ฅ ลำพูน, 2524 : 146-148) ดำเนินชีวิตภายในครอบครัวทุกคนในกลุ่มญาติ จึงมีความรับผิดชอบร่วมกัน สั่งสอนอบรม ร่วมมือกันทางเศรษฐกิจ ให้การรักษาพยาบาลยามเจ็บป่วย (รุ่งพันธ์ุ เสงร์ศรี, 2520 : 5, 222) ดังนั้นครอบครัวจึงเป็นเสมือนศูนย์กลางของการปฏิบัติหน้าที่เป็นหน่วยบริโภค และผลิตในเชิงเศรษฐกิจ รวมทั้งเป็นสถาบันให้การศึกษา อบรมสั่งสอนสมาชิกให้เป็นพลเมืองดี (อานนท์ อากาภิรม, 2519 : 79)

ในอดีตผู้สูงอายุไทยจะมีสถานภาพทางสังคมทั้งในครอบครัวและทั่วไปค่อนข้างสูง ดังจะเห็นได้จากคำพังเพยหรือคำที่พูดกันเมื่อมีปัญหาจะตัดสินใจอยู่บทหนึ่ง คือ “เดินตามหลังผู้ใหญ่หมาไม่กัด” ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าผู้ใหญ่หรือผู้สูงอายุในอดีตนั้นเป็นผู้มีอำนาจหรือมีอิทธิพลในสังคมไทยในการชี้ผิดชี้ถูก (บรรลุ ศิริพานิช, 2539 : 176)

บทบาทของผู้สูงอายุไทยในอดีต มีดังต่อไปนี้ คือ (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2539)

2.6.1 บทบาทเป็นครู

ในอดีตสังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม การเรียนรู้ของบุคคลในสังคมเกี่ยวกับอาชีพในชีวิต เป็นการเรียนรู้จากผู้สูงอายุหรือผู้ใหญ่ทั้งนั้น ชาวไร่ชาวนาก็เรียนรู้การทำไร่ทำนาจากบิดามารดา ชาวประมงก็เรียนรู้การประมงจากบิดามารดา ชาวสวนก็เรียนรู้การทำสวนจากบิดามารดา พี่ป้าอาซึ่งล้วนเป็นผู้ใหญ่ แม่วิชาชีพเฉพาะ เช่น ช่างไม้ ช่างปูน ช่างก่อสร้าง แม้แต่อาชีพแพทย์ก็เรียนรู้จากผู้ใหญ่ โดยยอมรับเป็นลูกมือฝึกปรือๆ ไปตั้งแต่ไม่รู้อะไรเลยจนค่อยๆ มีความชำนาญมากขึ้นๆ และออกไปตั้งตัวประกอบอาชีพได้เอง ทั้งนี้เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม ความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไม่มากนักในอดีตยังไม่มีโรงเรียนวิชาชีพแพร่หลายอย่างปัจจุบัน ดังนั้นผู้ใหญ่หรือผู้สูงอายุนอกจากจะเป็นบรรพบุรุษหรือมีสายเลือดสืบต่อกันมาแล้ว ยังมีบทบาทเป็นผู้ประสาทวิชาชีพให้ประกอบอาชีพเลี้ยงตัวมาได้อีกด้วย นอกจากนี้ผู้สูงอายุยังเป็นครูในการอบรมสั่งสอนให้แก่บุตรหลานในทุกๆ เรื่อง ดังนั้นผู้สูงอายุยังเป็นครูในการอบรมสั่งสอนให้แก่บุตรหลานในทุกๆ เรื่อง ดังนั้นผู้สูงอายุจึงเป็นครูตลอดชีวิตของบุตรหลาน

2.6.2 บทบาทเป็นที่ปรึกษา

ผู้สูงอายุได้ทำหน้าที่ในการให้คำปรึกษาเพื่อตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรมในครอบครัวและชุมชน เช่น เมื่อสามีและภรรยาต้องตัดสินใจเรื่องครอบครัว และการทำนาทำไร่ จะสอบถามและปรึกษาบิดามารดาที่สูงอายุในครอบครัวเสมอ โดยเฉพาะในเรื่องการแต่งงานมีเหย้ามีเรือนของหนุ่มสาว ถ้าผู้ใหญ่ บิดามารดา พี่ป้า น้าอาไม่เห็นด้วย ก็เป็นการยากที่หนุ่มสาวจะแต่งงานกันได้ ดังนั้นผู้สูงอายุจึงเป็นเสาหลักของครอบครัว

2.6.3 บทบาทเป็นผู้นำทางศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี

ผู้สูงอายุในสังคมไทย โดยเฉพาะสังคมชนบทได้รับการยกย่องให้เป็นมรดกหวัด เพราะมีความรู้ความชำนาญในด้านศาสนา ในเทศกาลงานบุญตามประเพณี ผู้สูงอายุจะเป็นผู้นำในกิจการ เพราะผู้สูงอายุเป็นผู้รู้ถึงขนบธรรมเนียมประเพณี และพิธีการต่างๆ ตลอดจนกำหนดเวลาที่เหมาะสม นอกจากนี้ผู้สูงอายุบางคนยังเป็นหมอคู่ขวัญในพิธีการแต่งงานอีกด้วย ดังนั้นผู้สูงอายุจึงเป็นนักปราชญ์ของบุตรหลาน เป็นผู้นำทางศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี

2.6.4 บทบาทเป็นผู้นำทางสาธารณสุข

ผู้สูงอายุบางคนมีความรู้ความสามารถในการรักษาแพทย์พื้นบ้าน เช่น เป็นหมอธรรม หมอสูตร หมอยา หมอเส้นและหมอดำแย เป็นต้น ทั้งนี้ผู้สูงอายุเหล่านั้นเป็นบุคคลที่มีคุณธรรม จริยธรรม ในการประกอบอาชีพทางด้านสาธารณสุข เป็นบุคคลที่ชาวบ้านนิยมนับถือและเคารพยกย่องอยู่เสมอ ดังนั้นผู้สูงอายุจึงเป็นหมอรักษาความเจ็บป่วยของลูกหลาน

2.6.5 บทบาทเป็นผู้นำทางการเมือง

ในสังคมนอกบ้าน ผู้ใหญ่ส่วนมากเป็นผู้สูงอายุที่มีคุณงามความดีเป็นที่รักใคร่ในหมู่บ้านจะได้รับการยกย่องและคัดเลือกเป็นกำนันหรือผู้ใหญ่บ้าน --หรือผู้นำทางการเมือง และเป็นตลอดชีวิต ข้อพิพาทบาดหมางกันเล็กๆ น้อยๆ ในหมู่บ้านที่ตกลงกันเองไม่ได้ ผู้ใหญ่บ้านสามารถชี้ผิดชี้ถูกได้ ไม่ต้องขึ้นโรงขึ้นศาลให้ลำบาก นับว่าผู้สูงอายุเป็นหลักของชุมชน หรือสังคมระดับหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี ทำให้หมู่บ้านอยู่กันได้ด้วยความสงบสุข (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2539 : 93-95)

2.7 บทบาทที่แสดงจริงของผู้สูงอายุในปัจจุบัน

เนื่องจากบทบาทผู้สูงอายุในอดีตบางบทบาทได้เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากมีสถาบันต่างๆเข้ามาแทนที่ เช่น บทบาทการเป็นครูในทุกเรื่องได้เปลี่ยนไป เนื่องจากมีสถาบันการศึกษาที่เป็นทางการเข้ามาแทนที่ ดังนั้นการเป็นครูตลอดชีวิต จึงไม่สามารถทำหน้าที่ได้อย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตามบทบาทบางอย่างยังคงมีอยู่ให้เห็นทั่วไปในสังคมชนบทมากกว่าในสังคมเมือง แม้ว่าจำนวนผู้สูงอายุที่ได้มีบทบาทต่างๆเหล่านี้อาจจะลดลงเรื่อยๆดังนี้

2.7.1 บทบาทเป็นครู

เนื่องจากรัฐบาลได้มีแผนการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมมาถึงปัจจุบัน เป็นแผนพัฒนาฉบับที่ 8 บทบาทผู้สูงอายุที่เป็นอยู่ตลอดชีวิตนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยและการพัฒนาไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม ได้ทำให้ผู้สูงอายุไม่ได้ทำหน้าที่ครูอย่างเต็มที่ ทั้งนี้เนื่องจากบุตรหลานมักจะแต่งงาน และแยกครอบครัวไปอยู่ต่างหาก สืบเนื่องจากต้องไปประจำตามสถานที่และการทำงานที่ห่างไกลบิดามารดาที่สูงอายุ บุตรที่แต่งงานจึงเป็นครอบครัวเดี่ยว ลักษณะดังกล่าวมักจะเกิดขึ้นในสังคมเมือง ส่วนในสังคมชนบทแม้ว่าการแต่งงานของบุตรจะยังอยู่ในครอบครัวของบิดามารดา แต่ก็ เป็นครอบครัวขยายแบบชั่วคราว ภายหลังจึงจะแยกออกมาเป็นครอบครัวเดี่ยว ซึ่งก็อยู่ในบริเวณบ้านเดียวกับบิดามารดา แต่ในปัจจุบันบุตรที่แต่งงานต้องออกไปทำงานต่างถิ่น เพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว หรือบางทีไปทำงานทั้งสามีและภรรยา ทำให้ความเหินห่างของบิดามารดาที่สูงอายุและบุตรมีมากขึ้นในปัจจุบัน บทบาทผู้สูงอายุในฐานะครูจึงมีไม่มากนักหรือลดน้อยลง(สมศักดิ์ ศรีสันติสุข,2539 : 95-96)

2.7.2 บทบาทเป็นผู้เลี้ยงดูหลาน

จากการที่ภาวะเศรษฐกิจที่รัดตัวในปัจจุบัน ซึ่งเกิดขึ้นในสังคมชนบท และสังคมเมืองทำให้บุตรที่แต่งงานแล้วจะต้องไปหารายได้พิเศษ หรือต้องไปทำงานต่างถิ่น ทำให้ผู้สูงอายุต้องมีบทบาทในการเลี้ยงดูหลาน ซึ่งบทบาทนี้มีผลกระทบต่อจิตใจเด็ก ซึ่งบิดามารดาต้องปล่อยให้ผู้สูงอายุดูแล การกลับมาเยี่ยมบุตรของตนก็มีระยะเวลาสั้น และอยู่ไม่นาน ความผูกพันทางใจจึงไม่ค่อยมี ส่วนผู้สูงอายุกลับต้องมารับผิดชอบในการเลี้ยงดูหลาน จึงเป็นบทบาทที่พบเห็นมากในสังคมชนบทโดยเฉพาะในภาคอีสาน (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข,2539 : 96) สอดคล้องกับงาน

วิจัยของ เพชรา สุนทรโรทก(2529 : 29) พบว่าผู้สูงอายุมีบทบาทในการเลี้ยงดูและช่วยดูแลเด็กเล็กๆ ในครอบครัว งานวิจัยของ นิสา ชูโต (2525 : 41)พบว่า คนชราส่วนใหญ่อยู่ร่วมกับคู่สมรส ลูกหลาน ญาติพี่น้อง การอยู่ร่วมกันในครอบครัวนี้เอง คนชรา มีบทบาทช่วยดูแลเลี้ยงหลานหรือเด็กเล็กๆ งานวิจัยของ กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2528 : 139) พบว่า กิจกรรมที่ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ทำ ได้แก่ ทำงานบ้าน เลี้ยงหลาน และเฝ้าบ้าน เป็นต้น รวมทั้งงานวิจัยของ ปรีชา อุปโยคิน และคณะ (2541 : 91-92) ว่า ผู้สูงอายุต่างยอมรับสภาพการเป็นผู้สูงอายุ ต้องถูกลดภาระหน้าที่ที่การงาน ที่เคยทำประจำ ได้มีการทำงานทดแทนภาระหน้าที่ ที่สูญเสียไปด้วยการ ช่วยทำงานบ้าน ซึ่งเป็นงานเล็กน้อย ที่ไม่ต้องใช้แรงหรือเป็นงานเบา เช่น การดูแลหลาน และเลี้ยงหลาน เป็นต้น

จากข้อค้นพบจากงานวิจัยดังกล่าวสนับสนุนว่า ผู้สูงอายุในปัจจุบันมีบทบาทในการช่วยแบ่งเบาภาระครอบครัว ด้วยการช่วยดูแลและเลี้ยงหลาน

2.7.3 บทบาทด้านการให้คำปรึกษาและแนะนำ

ในปัจจุบันบทบาทผู้สูงอายุในฐานะที่ปรึกษาค่อยๆ ลดลง ทั้งนี้เนื่องจากความเจริญทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมีมากขึ้น ตลอดจนหน่วยงานการพัฒนาของรัฐและเอกชนได้เข้าไปในครอบครัวและชุมชนเป็นอย่างมาก การปรึกษากับผู้สูงอายุจึงลดน้อยลง ในสังคมเมืองจะมีองค์กรให้คำปรึกษาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นของรัฐและเอกชน ส่วนในสังคมชนบทการติดต่อระหว่างเขตชนบทและเขตเมืองเป็นไปด้วยความสะดวก เนื่องจากมีเส้นทางคมนาคมที่ติดต่อกันเป็นอย่างดี บทบาทผู้สูงอายุที่เป็นที่ปรึกษาแนะนำยังคงมีอยู่บ้างสำหรับ ในเขตชนบทที่ห่างไกล (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2539 : 97) แต่ขัดแย้งกับงานวิจัยของ เพชรา สุนทรโรทก (2529 : 92) ซึ่งพบว่า ผู้สูงอายุเป็นผู้ที่มีบทบาทเป็นที่ปรึกษาและให้การแนะนำ และช่วยแก้ไขปัญหาในครอบครัวสอดคล้องกับงานวิจัยของ นิสา ชูโต (2525 : 41) รวมทั้งงานวิจัยของ ปรีชา อุปโยคิน และคณะ (2541 : 137) พบว่าผู้สูงอายุมีบทบาทเป็นที่ปรึกษาสมาชิกในครอบครัว ประเด็นที่ลูกหลานมาขอคำปรึกษาจากผู้สูงอายุคือ

1. มาขอคำปรึกษาด้านการทำมาหากิน
2. มาขอคำปรึกษาเพื่อช่วยตัดสินใจในการดำเนินชีวิตในหน้าที่การงาน
3. มาขอคำปรึกษาเรื่องประเพณีการบวช การแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่ และการปลูกบ้าน
4. มาขอคำปรึกษาด้านการเล่าเรียนของลูกหลาน หรือการศึกษา

5. มาขอคำปรึกษา และช่วยเหลือด้านเงินทอง

เห็นได้ว่าการมาขอคำปรึกษาผู้สูงอายุแสดงให้เห็นถึงการยอมรับ ในคุณค่าของการเป็นผู้มีอาวุโสการเคารพยกย่อง และให้เกียรติผู้สูงอายุ ผู้สูงอายุช่วยให้คำแนะนำเป็นที่ปรึกษา และตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ซึ่งในบางครั้งลูกหลานก็อาจตัดสินใจเองได้ แต่ก็ยังเห็นว่าผู้สูงอายุคือ ผู้มีประสบการณ์มีความรอบรู้ สามารถสร้างความมั่นใจว่า สิ่งที่ได้ทำไปนั้นจะเป็นสิ่งที่ถูกต้องจากข้อค้นพบจากงานวิจัยดังกล่าวสนับสนุนว่าผู้สูงอายุในปัจจุบันยังคงมีบทบาทด้านการเป็นที่ปรึกษา และให้คำแนะนำที่ดีของลูกหลาน

2.7.4 บทบาทเป็นผู้นำทางศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ในด้านศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี เปลี่ยนแปลงในอัตราที่ช้ากว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และการเมืองบทบาทผู้สูงอายุในฐานะผู้นำทางศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณียังคงพบเห็นอยู่ในสังคมชนบท ในสังคมชนบทกลุ่มผู้สูงอายุยังคงมีบทบาทและปฏิบัติอย่างเคร่งครัดต่อศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2539 : 97) จากผลการศึกษาวิจัยของคณะอนุกรรมการการศึกษาวัฒนธรรม และกิจกรรมเพื่อผู้สูงอายุ (2528 : 59) พบว่า ผู้สูงอายุมีความต้องการที่จะร่วมกิจกรรมในชุมชนในลักษณะที่สามารถช่วยเหลือสังคมซึ่งได้แก่การช่วยเหลือกิจกรรมทางศาสนา การเป็นที่ปรึกษาในงานพิธีกรรมต่างๆ และกิจกรรมทางศาสนา ก็จะใช้วัดเป็นแหล่งพบปะสังสรรค์ และทำกุศลร่วมกัน นอกจากนี้ นิศา ชูโต (2525 : 3-30) ศึกษาคนชราไทย พบว่า กิจกรรมในชุมชนที่ผู้สูงอายุเข้าร่วมมากที่สุด คือ กิจกรรมทางศาสนา และจากการวิจัยของ เพชรา สุนทรโทท (2529 : 25) พบว่า ผู้สูงอายุรับรู้ว่าเป็นผู้มีบทบาทในการอนุรักษ์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมไทย การจัดการด้านพิธีกรรม และการปฏิบัติธรรมทางศาสนา รวมทั้งการพูดชักจูงเพื่อสร้างความสามัคคีในชุมชน บทบาททางด้านอนุรักษ์ และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม ผู้ที่มีบทบาทเป็นผู้นำได้จะต้องเป็นผู้ที่ใช้ระยะเวลาในการสั่งสอนและฝึกฝนจนเป็นผู้ที่มีความชำนาญ และมีประสบการณ์ในด้านนี้อย่างจริงจัง ซึ่งเป็นการแน่นอนที่ท่านเหล่านั้นส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่อยู่ในวัยสูงอายุ ดังจะเห็นได้จากผลงานที่ผู้สูงอายุได้อนุรักษ์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมไทย ทั้งในด้านดนตรีไทยศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านต่างๆ ซึ่งที่เห็นได้ชัดเจน เช่น ท่านอาจารย์มนตรี ตราโมท ผู้นำในการส่งเสริมดนตรีไทย และนางชั้น สกุลแก้ว ผู้นำในการอนุรักษ์ศิลปการแสดงหุ่นกระบอก เป็นต้น ผู้สูงอายุยังมีบทบาทในการปฏิบัติธรรมทางศาสนา ดังจะเห็นได้จากกรณีที่ผู้สูงอายุมักปฏิบัติธรรมทางศาสนา โดยการไปวัดฟังเทศน์

และสวดมนต์ไหว้พระเป็นประจำ ซึ่งนอกจากจะปฏิบัติเองแล้วยังชักชวนและสอนบุตรหลานในครอบครัวตลอดจนผู้ใกล้ชิดในชุมชนให้ปฏิบัติด้วย นับว่าผู้สูงอายุเป็นผู้นำทางศาสนา และศิลปวัฒนธรรมที่สำคัญในชุมชน

จากการศึกษาของ Jeffers และ Nichols(1961) อ้างถึงใน สุรกุล เจนอบรม (2541 :87) ใช้กลุ่มตัวอย่าง 250 คน อายุ 60 ปีขึ้นไป ที่มลรัฐ นอร์ธแคโรไลนา พบว่ากลุ่มตัวอย่างมีความเห็นว่าแต่ละปีที่ผ่านมาเมื่อตนอายุมากขึ้น ศาสนาได้เข้ามามีความสำคัญ และเพิ่มบทบาทในชีวิตของตนเองมาก ข้อสรุปของ Wolff (1961) อ้างถึงใน สุรกุล เจนอบรม (2541 :88) เกี่ยวกับลักษณะทางด้านจิตใจของผู้สูงอายุ ซึ่งอธิบายว่าคนไข้สูงอายุมักรู้สึกและเข้าใจถึงสภาพของการมีชีวิตอยู่และความตายกำลังจะมาถึงในอนาคต และมักจะกลับไปศรัทธาในศาสนา จากการเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาส่งผลให้บุคคลนั้นหันมาอุทิศตนเพื่อทำประโยชน์ให้กับสังคม ด้วยจุดประสงค์ที่จะสร้างความสงบสุขให้เกิดขึ้น

และจากการวิจัยของ ปรีชา อุปโยคิน และคณะ (2541 : 241) พบว่าการปรับตัวและการเผชิญการเปลี่ยนแปลงสูงวัยของผู้สูงอายุ ด้วยการหันหน้าเข้าหาวัด ฟังธรรมะ รักษาศีล ทำบุญ และใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ทั้งด้านศาสนา และสังคม

ข้อค้นพบจากงานวิจัยดังกล่าวสนับสนุนว่า จากความเชื่อศรัทธาในศาสนาตลอดจนผู้สูงอายุมีความรู้ความชำนาญในด้านศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี ผู้สูงอายุในปัจจุบันจึงมีบทบาทในด้านการเป็นผู้นำทางศาสนา และขนบธรรมเนียมประเพณี

2.7.5 บทบาทเป็นผู้นำทางสาธารณสุข

การพัฒนาทางสาธารณสุขสมัยใหม่ได้เข้าไปสู่ชุมชน ทั้งในชนบทและเมืองเป็นอย่างมาก อาจกล่าวได้ว่าประชาชนยอมรับวิทยาการทางการแพทย์และสาธารณสุขตะวันตกเป็นอย่างมาก จึงมีผลกระทบต่อบทบาทผู้สูงอายุในฐานะที่เป็นหมอสาธารณสุขแบบการแพทย์พื้นบ้านทำให้ประชาชนไม่ค่อยนิยมไปรักษาหมอพื้นบ้านบทบาทผู้สูงอายุในการเป็นผู้นำทางสาธารณสุขจึงได้ลดบทบาทลงเป็นอย่างมาก(สมศักดิ์ ศรีสันติสุข,2539 : 97-98)

2.7.6 บทบาทเป็นผู้นำทางการเมือง

บทบาทผู้สูงอายุในฐานะเป็นผู้นำทางการเมือง จะมีลักษณะลดลงในปัจจุบัน ทั้งนี้ เนื่องจากค่านิยมที่ต้องการคนหนุ่มสาว เป็นผู้นำบริหารบ้านเมือง ไม่ว่าจะในสังคมเมืองที่มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร หรือในสังคมชนบทเมื่อมีการเลือกตั้งกำนันหรือผู้ใหญ่บ้าน มีการเลือกคนหนุ่มสาวมาบริการชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากประชาชนมีความเชื่อว่า ความคิดก้าวหน้า กล้าเสี่ยง และความรู้ความสามารถของคนหนุ่มสาวจะมากกว่าผู้สูงอายุ (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2539 : 98)

2.8 ปัจจัยที่มีผลต่อโอกาสแสดงบทบาทคาดหวัง

2.8.1 อายุ

เป็นตัวแปรที่มีความสำคัญ เนื่องจากเป็นสิ่งที่แสดงถึงวัยต่างๆของบุคคล ซึ่งยึดถือเป็นหลักในการจัดระเบียบทางสังคม (ประสาธน์ หล้าศิลา, 2514 : 40)นอกจากนั้นอายุยังใช้เป็นสิ่งบ่งชี้ความแตกต่างในวัยของบุคคล อายุที่มากขึ้นจะแสดงถึงความมีอาวุโสซึ่งสัมพันธ์กับการเสื่อมถอยทางสรีระส่งผลให้ผู้สูงอายุทำกิจกรรมต่างๆได้น้อยลง และต้องพึ่งพาผู้อื่นมากขึ้น ซึ่งผู้ที่มีอายุในลำดับอาวุโสกว่าย่อมน่าที่จะมีศักยภาพในการทำกิจกรรมใดๆได้ต่ำกว่าผู้ที่มีอายุน้อย (วนิดา นิรมย์ , 2538 : 19-20) ผลการศึกษาของ เขียวลักษณ์ มหาสิทธิวัฒน์ (2529 : 97) ซึ่งศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้การเปลี่ยนแปลงทางกาย จิต สังคม ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง และพฤติกรรมสุขภาพของผู้สูงอายุ พบว่าผู้สูงอายุที่มีอายุน้อยจะมีการรับรู้ต่อการเปลี่ยนแปลงทางกาย จิต สังคม ต่ำกว่าผู้สูงอายุที่มีอายุมากขึ้น ซึ่งเป็นผลจากผู้สูงอายุในช่วงต้นๆ ยังประสบกับการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆไม่มากนัก การรับรู้ การเปลี่ยนแปลงของตนจึงมีน้อยกว่าผู้สูงอายุที่มีอายุอยู่ในช่วงหลัง ดังนั้นผู้สูงอายุที่มีอายุน้อยจึงยอมรับในความเสื่อมความสามารถของตนได้น้อยกว่าและคิดว่าตนเองยังสามารถทำกิจกรรมต่างๆได้เหมือนสมัยก่อน ในขณะที่ผู้สูงอายุที่มีอายุมากจะยอมรับความเสื่อมถอยของตนมากขึ้น และทำกิจกรรมต่างๆได้น้อยลง (วนิดา นิรมย์ , 2538 : 18) ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎี Error ที่เชื่อว่าเมื่อคน หรือสัตว์อายุมากขึ้น ยีนของผู้นั้นจะค่อยๆ ผิดปกติ และความผิดปกตินั้นค่อยๆเพิ่มมากขึ้นจนถึงจุด ๆ หนึ่ง ที่ทำให้เซลล์ต่างๆของร่างกายเสื่อมและหมดพลัง (บริบูรณ์ พรพิบูลย์, 2526 : 154) บุคคลเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุจะมีบุคลิกลักษณะ (Personality Trait) ที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการทำงานส่งผลให้ความกระตือรือร้น หรือความสามารถในการทำกิจกรรมต่างๆลดลง อายุจึงมีความสัมพันธ์ในลักษณะตรงกันข้ามกับความสามารถทางหน้าที่

ของร่างกาย(วนิดา นิรมย์ , 2538 : 18) ผลการศึกษาของ จารูวรรณ เหมะธร และพิมพ์พรรณ ศิลปสุวรรณ (2526 : 69) สนับสนุนข้อความดังกล่าวโดยพบว่า อายุมีความสัมพันธ์กับความสามารถ ทางหน้าที่ร่างกายผู้สูงอายุที่อยู่ในกลุ่มอายุน้อย จะสามารถทำกิจกรรมต่างๆ ได้ดีกว่ากลุ่มผู้สูงอายุที่มีอายุมาก กล่าวคือ ผู้สูงอายุที่มีอายุระหว่าง 60-69 ปี ซึ่งยังคงแข็งแรง จะมีความสามารถทางหน้าที่ร่างกายที่จะทำกิจกรรมต่างๆ ได้ดีกว่ากลุ่มผู้สูงอายุที่มีอายุระหว่าง 70-79 ปี และกลุ่มอายุ 80 ปีขึ้นไป จะมีความสามารถในการทำกิจกรรมน้อยที่สุด สอดคล้องกับที่ นิศา ชูโต (2535 : 3-30) ศึกษาคนชราไทยพบว่า ผู้สูงอายุจะค่อยๆ ลดกิจกรรมต่างๆ ลงเป็นลำดับ เนื่องจากความอ่อนแอของร่างกาย กระแส ชนะวงค์ และคณะ (ม.ป.ป. :7) ได้ศึกษาบทบาทและศักยภาพของผู้สูงอายุในชนบทไทยต่องานสาธารณสุขมูลฐาน พบว่า ผู้สูงอายุวัย 60 ปีในชนบทไทย ยังสามารถประกอบอาชีพเกษตรกรรม หรือทำนาทำไร่ ได้ตามปกติในขณะที่กลุ่มอายุที่สูงขึ้นจนกระทั่งถึงกลุ่มที่มีอายุ 70 ปีขึ้นไปจะมีสัดส่วนของการทำกิจกรรมดังกล่าวลดลงอย่างชัดเจน กิจกรรมในชุมชนก็เป็นไปในลักษณะคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ผู้สูงอายุที่อยู่ในกลุ่มอายุน้อยจะเข้าร่วมทำกิจกรรมในชุมชนมากกว่าผู้สูงอายุที่มีอายุมากกว่า (นิศา ชูโต ,2523 : 3-32) ซึ่งสอดคล้องกับที่ Heikkinen และคณะ (1983 : 83) อ้างถึงในวนิดา นิรมย์ , 2538 : 19) ศึกษาการเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาพบว่า ผู้สูงอายุที่อยู่ในกลุ่มอายุ 60-64 ปี หรือ 70-74 ปี จะเข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าวมากกว่ากลุ่มผู้สูงอายุที่มีอายุมากจากข้อค้นพบทั้งหมดข้างต้นชี้ให้เห็นว่า ปัจจัยทางด้านอายุมีผลต่อโอกาสแสดงบทบาท ทั้งนี้เนื่องมาจากความเสื่อมทางสรีระที่เพิ่มขึ้นตามอายุที่เพิ่มขึ้น ทำให้เกิดข้อจำกัดทางร่างกายในการแสดงบทบาทรวมทั้งความกระตือรือร้นและความสนใจลดลง ดังนั้นจึงพอสรุปได้ว่าอายุของผู้สูงอายุน่าจะมีความสัมพันธ์กับโอกาสที่จะแสดงบทบาทโดยที่ผู้สูงอายุที่มีอายุน้อยมีโอกาสแสดงบทบาทคาดหวังในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่มีอายุมาก

2.8.2 สุขภาพ

สุขภาพ คือสภาวะโดยสมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย ทางจิต และทางสังคม (ประเวศ วะสี ,2535 : 11) คำว่าสุขภาพ หมายความว่า ความสุขปราศจากโรค ความสบาย (พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ, 2530 : 540) สอดคล้องกับพุทธภาษิตที่ว่า “อโรคา ปรมาลาภา”ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ การมีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรงจึงเปรียบเสมือนทรัพย์สินที่มีค่ายิ่ง สุขภาพอนามัยเป็นสิ่งบ่งชี้ทางสังคมที่จะทำให้ทราบถึงคุณภาพของประชากรของประเทศ สังคมใดที่มีประชากรที่มีคุณภาพดี ทั้งกาย และจิตจะส่งผลให้ประชากรมีคุณภาพชีวิตที่ดี สังคมนั้นก็จะมีแต่ความสุขความเจริญ การมีสุขภาพที่ดีย่อมเป็นที่พึงปรารถนาของมวลมนุษยทุกคน เพราะคนที่มีสุข

ภาพดีคือคนที่มีความหวัง และคนที่มีความหวังคือคนที่มีความสุขทุกอย่าง ดังนั้นสุขภาพจึงเป็นเสมือนวิถีทางที่จะนำบุคคลไปสู่ความสุขความสำเร็จต่างๆในชีวิต (สุชาติ โสภประยูร, 2526 : 77-81) สุขภาพเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อพฤติกรรมและบทบาทของบุคคลทุกเพศ ทุกวัย เมื่ออย่างเข้าสู่วัยสูงอายุสภาพร่างกายของบุคคลจะค่อยๆเสื่อมโทรมลง การทำงานของอวัยวะต่างๆไม่เป็นไปตามปกติ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทำให้ผู้สูงอายุเจ็บป่วยได้ง่าย ส่งผลให้เกิดการสูญเสียในความสามารถทางกาย และบทบาททางสังคม ความไม่มั่นใจในความสามารถของตนมีมากขึ้น รู้สึกว่าคุณค่าของตัวเองลดลง และไม่สามารถประกอบกิจกรรมใดๆได้ดังเช่นเคย (ศิริวรรณ สิ้นไชย , 2532 : 37, เกริกศักดิ์ บุญญานุพงศ์ และสุรีย์ บุญญานุพงศ์, 2534 : 472 และศศิพัฒน์ ยอดเพชร , 2534 : 15) จากการศึกษาของพีรสิทธิ์ คำานวนศิลป์และคณะ (2523 : 144) พบว่าร้อยละ 41 ของผู้สูงอายุที่มีสุขภาพดีจะมองว่าตนเองเป็นผู้ที่ยังมีคุณค่า ในขณะที่ ร้อยละ 28 ของผู้สูงอายุที่มีสุขภาพไม่ดี จะประเมินว่าตนเองไม่มีคุณค่า

การประเมินสภาวะสุขภาพว่าดีหรือไม่ดีนั้น โดยทั่วไปมักยึดถือมาตรฐานทางการแพทย์เป็นหลัก เพราะวินิจฉัยผลแน่นอน และเชื่อถือได้ แต่บางครั้งก็อาศัยการประเมินจากผู้ป่วยเอง หรืออาจใช้ทั้ง 2 วิธีรวมกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความจำเป็นและวัตถุประสงค์ของผู้ประเมิน ที่จะเลือกใช้ตามความเหมาะสม (วนิดา นิรมย์ , 2538 : 32)

นภาพร ชโยวรรณ, มาลินี วงษ์สิทธิ์ และจันทร์เพ็ญ แสงเทียนฉาย (2532 : 24) ได้กล่าวถึงมาตรการที่ใช้วัดสภาวะสุขภาพทางกายและทางใจ โดยแบ่งได้เป็น 2 แบบ คือ การวัดแบบภววิสัย (Objective) และการวัดแบบอัตวิสัย (Subjective) ซึ่งการวัดแบบภววิสัยเป็นการรวบรวมข้อมูลการเจ็บป่วยทั้งหมด เช่น จำนวนวันที่พักรักษาตัว รายการที่แสดงอาการเจ็บป่วย ส่วนการวัดแบบอัตวิสัยเป็นการวัดโดยใช้ความรู้สึก และทัศนคติเกี่ยวกับสุขภาพอนามัยของผู้ตอบ ซึ่งเป็นการวัดโดยตนเอง ดังนั้นสภาวะสุขภาพในผู้สูงอายุจึงสามารถประเมินได้จากระดับความเสื่อมสมรรถภาพของอวัยวะในร่างกาย ร่วมกับการมีโรค หรือปราศจากโรคของผู้สูงอายุนั้นเป็นเกณฑ์ (Chappel, 1981 : 90 อ้างถึงใน สิริพร วงศ์ตรี , 2535 : 36) ผลการศึกษาของ เขาวลัักษณ์ มหาสิทธิวัฒน์ (2529 : 46) พบว่าสภาวะสุขภาพของผู้สูงอายุที่ประเมินโดยตัวผู้สูงอายุเองจะมีความสัมพันธ์กับการประเมินสภาวะสุขภาพโดยแพทย์ และยังมีความสัมพันธ์กับสภาวะสุขภาพที่แท้จริงของผู้สูงอายุ ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ Pantyp Toomkulramasoota (1972 อ้างถึงใน เสาวนีย์ กานต์เดชารักษ์, 2524 : 37-38) ยังพบว่าสภาวะสุขภาพของผู้สูงอายุที่ผู้สูงอายุประเมินด้วยตนเองจะมีความสัมพันธ์กันอย่างสูงกับความสามารถในการทำหน้าที่ของร่างกาย จากการศึกษาของ จารุวรรณ

เหมะธร และ พิมพ์พรรณ ศิลป์สุวรรณ (2526 : 69) ซึ่งศึกษาความต้องการทางสุขภาพอนามัยของผู้สูงอายุพบว่า อายุมีความสัมพันธ์กับความสามารถทางร่างกาย กล่าวคือผู้สูงอายุที่มีอายุระหว่าง 60-69 ปี จะมีความคล่องแคล่ว และร่างกายมีความสามารถในการทำหน้าที่ได้ดี ซึ่งผู้สูงอายุกลุ่มนี้จะทำกิจกรรมต่างๆ ได้ดีกว่า กลุ่มผู้สูงอายุที่มีอายุระหว่าง 70-79 ปี และกลุ่มผู้สูงอายุที่มีอายุ 80 ปีขึ้นไป จะทำกิจกรรมน้อยที่สุด นอกจากนี้ กระแส ชนะวงศ์ และคณะ (ม.ป.ป. : 7) ยังพบว่าผู้สูงอายุที่มีสภาวะสุขภาพดีจะมีบทบาทและศักยภาพในงานด้านสาธารณสุขมากกว่าผู้สูงอายุที่มีสภาวะสุขภาพไม่ดี ซึ่งตรงกับทฤษฎี Error (อ้างถึงในบริบูรณ์ พรพิบูรณ์ ,2526 : 154) กล่าวว่า เมื่อคนหรือสัตว์มีอายุมากขึ้น ยีนของผู้นั้นจะค่อยๆ เกิดความผิดปกติ และความผิดปกตินั้นจะค่อยๆ มากขึ้น จนถึงจุดหนึ่งที่ทำให้เซลล์ต่างๆ ของร่างกายเสื่อม และหมดพลังไปในที่สุด ดังนั้นพอจะสรุปได้ว่า สภาวะสุขภาพของผู้สูงอายุที่ประเมินด้วยตัวผู้สูงอายุเองมีความสัมพันธ์กับผลประเมินสภาวะสุขภาพโดยบุคลากรทางการแพทย์ และมีความสัมพันธ์กับความสามารถในการทำหน้าที่ของร่างกาย และเชื่อได้ว่าผู้สูงอายุที่มีสุขภาพแข็งแรงย่อมมีบทบาท และศักยภาพในการทำงานต่างๆ และสามารถที่จะมีโอกาสในการแสดงบทบาทคาดหวังมากกว่าผู้สูงอายุที่มีสุขภาพไม่แข็งแรง

2.8.3 สถานภาพการสมรส

จากทฤษฎีบทบาทของบรูม และเซลซนิก (Broom and Selznick, 1977:60) อธิบายว่า สถานภาพการสมรสเป็นแบบแผนพฤติกรรมที่เกี่ยวกับตำแหน่งเฉพาะทางสังคม ซึ่งสามารถบ่งชี้ถึงประสบการณ์ในการดำรงชีวิตครอบครัว อีกทั้งกำหนดบทบาทและสถานภาพทางสังคมของบุคคล ซึ่งจะต้องมีหน้าที่ปฏิบัติต่อกัน เพราะผู้ที่มีคู่สมรสจะต้องมีหน้าที่พึงปฏิบัติต่อกัน และย่อมมีสถานภาพและบทบาทอื่นๆ ติดตามมา เช่น การเป็นบิดามารดา ปู่ย่าตายาย

การมีสถานภาพสมรส กำลังสมรส คือ การที่บุคคลกำลังอยู่กินกับคู่สมรสของตน โดยคู่สมรสถือได้ว่าเป็นเพื่อนคู่ทุกข์คู่ยาก คอยดูแลช่วยเหลือทุกข์สุขซึ่งกันและกันจนกว่าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดจะสิ้นอายุขัย ส่วนผู้ที่มีสถานภาพการสมรสอื่นๆ เช่น หม้าย หย่าร้าง หรือแยกกันอยู่ ย่อมรู้สึกโดยเดี่ยว อ้างว้างขาดคู่คิดคู่ปรึกษาหารือ สำหรับผู้สูงอายุส่วนใหญ่เคยผ่านการสมรสมาแล้ว และอับอายขายหน้ามาก แต่ก็เป็นเรื่องธรรมดาที่คู่สมรสที่มีอายุมากแล้วอาจเสียชีวิตไปบ้างบางส่วน เนื่องจากผู้ชายมีอายุขัยมากกว่าผู้หญิง โอกาสที่ผู้สูงอายุชายจะมีสถานภาพสมรสกำลังสมรสในปัจจุบันจึงมากกว่าผู้หญิง (พีระสิทธิ์ คำนวนศิลป์ และคณะ, 2523: 28, สำนักงานคณะกรรมการ

พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2529:5) ดังนั้นผู้สูงอายุชายส่วนใหญ่จึงมีสถานภาพสมรสกำลังสมรส ในขณะที่ผู้สูงอายุหญิงส่วนใหญ่จะมีสถานภาพสมรสหม้าย

เกษม ต้นติผลาชีวะ และกฤษยา ต้นติผลาชีวะ (2528:30) กล่าวว่า การสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักหรือสูญเสียคู่สมรส ทำให้ผู้สูงอายุเกิดความรู้สึกถูกแยก ถูกพลัดพราก ขาดบุคคลที่เป็นคู่คิดคู่ปรึกษา เป็นสาเหตุทำให้เกิดอาการซึมเศร้า จิตใจหดหู่ ขาดการสังสรรค์กับผู้อื่น ซึ่งย่อมจะส่งผลกระทบต่อความต้องการและความสามารถในการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุ แต่สำหรับผู้ที่ยังอยู่กับคู่สมรส แม้สังขารจะร่วงโรยไปตามวัย แต่ก็ยังมีคู่สมรสของตนเป็นกำลังในการดำเนินชีวิต ให้ความช่วยเหลือเอื้ออาทรต่อกัน ดังนั้นจึงสามารถช่วยเหลือกันในการทำกิจกรรมต่างๆ หรือร่วมทำกิจกรรมกับบุคคลอื่นๆ ได้ดีกว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสโสด หม้าย หย่าร้าง หรือแยกกันอยู่

จรัสวรรณ เทียนประภาส และพัชรี ต้นศิริ (2533:9) กล่าวว่า ผู้สูงอายุที่ไม่ได้มีสถานภาพกำลังสมรสมักขาดที่ปรึกษา ก่อให้เกิดปัญหาทั้งสุขภาพกายและสุขภาพจิต ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางร่างกาย สูญเสียอำนาจและบทบาทของตนซึ่งจะนำไปสู่การมีพฤติกรรมที่ปกติได้ง่าย ซึ่งจะส่งผลถึงการทำกิจกรรมต่างๆ ลดลง (ฉวีวรรณ แก้วพรหม, 2530:37) นอกจากนี้การศึกษาของ

ฉันทนา กาญจนพจน์ (2530:56) พบว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสกำลังสมรส และผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสหม้าย จะทำกิจกรรมแตกต่างกัน โดยผู้สูงอายุที่มีคู่สมรสสามารถมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ด้วยกัน และมีการพบปะสังสรรค์กับเพื่อนฝูงได้มากกว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสอื่นๆ

จากการศึกษาที่ผ่านมาจึงพอจะสรุปได้ว่าสถานภาพการสมรสเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อสภาพความเป็นอยู่ ความสัมพันธ์และการแสดงบทบาทต่างๆ ระหว่างบุคคล ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรส กำลังสมรสย่อมจะมีเพื่อนคู่คิด คู่ปรึกษามีการพบปะสังสรรค์และร่วมกิจกรรมต่างๆ กับเพื่อนฝูงและสังคมมากกว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพการสมรสอื่นๆ ดังนั้นผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรส กำลังสมรสจึงมีโอกาสดแสดงบทบาทคาดหวังมากกว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรส โสด หม้าย หย่าร้าง หรือแยกกันอยู่

2.8.4 ฐานะทางเศรษฐกิจ

สถานะทางเศรษฐกิจเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้บุคคลมีสถานภาพและบทบาททางสังคมสูงขึ้น โดยเฉพาะสังคมแบบวัตถุนิยมผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีจะได้รับการยกย่องยอมรับจากสังคมทั่วไป ดังเช่นคำพังเพยที่ว่า “มีเงินนับว่านื่อง มีทองนับว่าพี่” ทำให้บุคคลทั่วไปพยายามสะสมเงินทองสร้างฐานะทางเศรษฐกิจเพื่อต้องการการยอมรับจากสังคม ผู้สูงอายุก็เช่นเดียวกัน ผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ย่อมมีโอกาสนำทรัพย์สินเงินทองของตนที่มีอยู่มาช่วยเหลืออุปการะบุตรหลาน ตลอดจนช่วยเหลือสังคมทำให้ผู้สูงอายุได้รับการยกย่อง ยอมรับจากบุตรหลาน และสังคมทั่วไป ทำให้ผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี มีศักยภาพในการเลือกทำกิจกรรมที่ตนพอใจ ฐานะทางเศรษฐกิจจึงนำมาซึ่งความมีอำนาจ และเป็นตัวกำหนดฐานะความเป็นอยู่ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตของบุคคล จากการศึกษาของ ปรีชา อุปโยคิน และคณะ (2541:79) พบว่าผู้สูงอายุที่ไม่มีรายได้ ไม่มีเงิน จะไม่มีอำนาจที่จะต่อรองเรื่องใด เวลาพูดหรืออบรมสั่งสอนลูกหลานก็ไม่มีใครเชื่อฟัง ส่วนผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ลูกหลานจะห้อมล้อมเอาใจใส่ เพราะเห็นว่ายังมีคุณค่า และมีความสำคัญอยู่ ผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี จะมีคนยกย่องยอมรับ และมีความสัมพันธ์ ส่วนผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดีต้องอาศัยลูกหลานจะไม่ได้รับยอมรับ และให้ความสำคัญเท่าที่ควร ทั้งในระดับครอบครัวและสังคม

ดังนั้นพอสรุปได้ว่า ผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีย่อมมีอำนาจบทบาทตลอดจนศักยภาพต่างๆ ที่จะเลือกบทบาทต่างๆ ตามความต้องการและความสนใจของตนเองได้มากกว่าผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดี ทำให้เชื่อได้ว่าผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี มีโอกาสจะแสดงบทบาทคาดหวังมากกว่าผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดี

2.8.5 การศึกษา

การศึกษานั้นเป็นตัวแปรสำคัญตัวหนึ่งในทางสังคมศาสตร์ซึ่งทำให้ลักษณะอื่นๆ อีกมากมายของบุคคลพลอยแตกต่างกันไปด้วย ในสังคมจีนโบราณ สถานภาพทางปัญญาภพเป็นสิ่งที่สำคัญ ความฉลาดและคนที่มีความรู้เท่านั้นจะได้รับการยกย่องนับถือจากบุคคลทั่วไป ผู้ที่ได้รับการศึกษาสูงมักจะได้รับการยกย่อง ยิ่งศึกษาสูงเท่าไรยิ่งจะได้รับการยกย่องมากขึ้นเท่านั้น แม้แต่การทำงานคนที่มีการศึกษาสูงย่อมได้ตำแหน่งหน้าที่การงานดีกว่าคนที่มีการศึกษาดำ (สุพิศราสุภาพ, 2528 :42) การศึกษาอบรมทำให้บุคคลเกิดความรู้ เกิดทักษะ มีความเชื่อมั่นในใจตนเอง มีความ

คิดก้าวหน้า มีเหตุผล ไม่เชื่อในสิ่งงมงาย การศึกษาจึงมีส่วนในการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ และวิถีทางดำเนินชีวิตของบุคคลในสังคม (ประดิษฐ์ มัชฌิมา, 2522:68)

การศึกษามีบทบาทสำคัญยิ่งในการพัฒนาคุณภาพของคน ดังพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ที่ทรงกล่าวว่า “ นอกจากการศึกษาจะสอนให้คนเก่งแล้ว จำเป็นอย่างยิ่งที่จะอบรมให้ดีพร้อมกันไปด้วย ประเทศของเราจึงจะได้คนที่มีคุณภาพ คือทั้งเก่ง ทั้งดี มาเป็นกำลังของบ้านเมือง ให้ความเก่งเป็นปัจจัย และพละสำหรับการสร้างสรรค์ และให้ความดีเป็นปัจจัยเพื่อระคับระคองหนุนนำความเก่งให้เข้าไปในทางที่ถูกที่อันวยเป็นผลประโยชน์อันพึงประสงค์”

จากทฤษฎีความปราดเปรื่อง (Intelligence Theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่าผู้สูงอายุที่ปราดเปรื่องและคงความเป็นปราชญ์อยู่ได้ ต้องมีความสนใจศึกษาค้นคว้าอยู่ตลอดเวลาเป็นผู้ใฝ่รู้และเป็นผู้ที่มีสุขภาพดี ตลอดจนเป็นผู้ที่มีเศรษฐกิจดี (กชกร สังขชาติ, 2538:19-20)

ผลการศึกษาความทันสมัยและภาพพจน์เกี่ยวกับตนเองของคนชราในกรุงเทพมหานคร ของสุวรรณณี พลับพลาทอง (2522:60-61) พบว่า ผู้สูงอายุที่มีระดับการศึกษาสูงจะเป็นผู้ที่มีความทันสมัย ส่วนผู้สูงอายุที่ไม่ได้รับการศึกษา เป็นผู้ที่ไม่ทันสมัย ข้อค้นพบนี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของการได้รับการศึกษาที่มีต่อกันเปลี่ยนแปลงท่าที และการมีทัศนคติต่อสิ่งต่างๆ ผู้ที่ได้รับการศึกษามักจะสนใจในสิทธิของตน สนใจในเหตุการณ์ปัจจุบันจึงสามารถประเมินสถานการณ์ และมีบทบาทเหมาะสมกับสถานการณ์นั้น บุคคลที่ได้รับการศึกษายังสามารถนำความรู้ที่ได้รับจากการศึกษามาปรับปรุงใช้กับชีวิตประจำวันของตนเอง และนำมาปฏิบัติกับบุคคลใกล้เคียงยิ่งถ้าได้รับการศึกษาสูงขึ้นยิ่งจะมองโลกกว้างขึ้น จึงมีประสบการณ์ด้านต่างๆ สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้หลายๆทาง ต่างจากผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษาซึ่งไม่สามารถรับรู้สิ่งถ่ายทอดทางหนังสือ การรับรู้จึงคับแคบกว่าผู้ที่ได้รับการศึกษา (สุวรรณณี พลับพลาทอง, 2522:73)

ดังนั้นผู้ได้รับการศึกษาสูงย่อมเป็นผู้ที่มีความรอบรู้สนใจในเหตุการณ์ปัจจุบัน มีความนึกคิดกว้างไกล มีสติปัญญาที่จะพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบ มีเหตุผลประกอบกับสังคมไทย มีค่านิยมยกย่องผู้ที่มีความรู้ บุคคลที่ได้รับการศึกษาสูง จึงเป็นที่ยอมรับของบุคคลทั่วไป ดังนั้นจึงทำให้เชื่อว่าผู้สูงอายุที่มีการศึกษาสูงมีโอกาสแสดงบทบาทคาดหวังต่างๆ มากกว่าผู้สูงอายุที่มีการศึกษาดำ

2.8.6 บุคลิกภาพส่วนบุคคล

บุคลิกภาพคือคุณลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละบุคคลแสดงออกโดยพฤติกรรมที่บุคคลนั้นมีต่อสิ่งแวดล้อมที่ตนกำลังเผชิญอยู่และพฤติกรรมนี้จะคงเส้นคงวาพอสมควร (Carl G. Jung, 1964 อ้างถึงใน สุรางค์ โคว์ตระกูล, 2541 :31)

บุคลิกภาพของคนมี 2 ประเภทคือ

1. Extrovert บุคลิกภาพเปิดเผยซึ่งได้แก่บุคคลที่ชอบเปิดเผย ชอบสังคม
2. Introvert บุคลิกภาพเก็บตัว ซึ่งได้แก่บุคคลที่ชอบเก็บตัว ชอบอยู่เงียบๆ

(สุชา จันทร์เอม, สุรางค์ จันทร์เอม, 2518)

จากทฤษฎีบุคลิกภาพ ทฤษฎีนี้เชื่อว่าผู้สูงอายุจะมีความสุขหรือความทุกข์ในบั้นปลายของชีวิต ขึ้นอยู่กับภูมิหลังของชีวิตที่ผ่านมา ถ้าผู้สูงอายุได้รับความรักความอบอุ่นความเอื้ออาทรจากครอบครัวเป็นอย่างดี สามารถอยู่กับลูกหลานได้จะมีความมั่นคงทางด้านจิตใจ สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ มักจะเป็นผู้สูงอายุที่มีความสุข แต่ตรงกันข้ามผู้สูงอายุที่ถูกทอดทิ้ง ไม่ได้รับการดูแลจากลูกหลานทำงานร่วมกับผู้อื่นไม่ได้ จิตใจคับแคบ มักจะเป็นผู้สูงอายุที่ไม่ค่อยจะมีความสุข ชีวิตเงียบเหงาซึมเศร้า และคิดว่าตนเองไม่มีค่า(กชกร สังขชาติ, 2538 : 19-20)

ดังนั้นผู้สูงอายุที่มีบุคลิกภาพเปิดเผยย่อมจะมีความใกล้ชิดสนิทสนม และมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ในครอบครัวอย่างสม่ำเสมอ ตลอดจนมีความสัมพันธ์และร่วมกิจกรรมทางสังคมอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งแตกต่างจากผู้สูงอายุที่มีบุคลิกภาพเก็บตัว ที่มักชอบอยู่คนเดียว ขาดความสัมพันธ์ที่ดีกับสมาชิกในครอบครัวและสังคม ทำให้ขาดการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของครอบครัวและสังคม จึงทำให้เชื่อว่าบุคลิกภาพส่วนบุคคลมีผลต่อการแสดงบทบาทแท้จริงของผู้สูงอายุ กล่าวคือ ผู้สูงอายุที่มีบุคลิกภาพเปิดเผยน่าจะมีโอกาสในการแสดงบทบาทคาดหวังมากกว่าผู้สูงอายุที่มีบุคลิกภาพเก็บตัว

2.8.7 ตำแหน่งทางสังคม

มนุษย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม มนุษย์ทุกคนย่อมมีตำแหน่งต่างๆ ซึ่งในแต่ละบุคคลอาจมีตำแหน่งทางสังคมมากหรือน้อยแตกต่างกันออกไปซึ่งขึ้นอยู่กับความรู้ความสามารถ

ของแต่ละบุคคล ตำแหน่งทางสังคม จึงเป็นสิ่งที่คนในสังคมหนึ่งๆ กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบ และสิทธิต่างๆ แก่สมาชิกในระบบการแบ่งงานของสังคมเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม (จันงค์ อติวัฒน์สิทธิ์และคณะ, 2532 :44) ผู้สูงอายุซึ่งอยู่ในฐานะสมาชิกคนหนึ่งของสังคมย่อมมี ตำแหน่งสังคมมากบ้างหรือน้อยบ้าง ซึ่งขึ้นอยู่กับความรู้ความสามารถ ฐานะทางเศรษฐกิจของผู้สูงอายุแต่ละคน ตำแหน่งนำมาซึ่งอำนาจหน้าที่และบทบาทที่ต้องปฏิบัติตามตำแหน่งของบุคคลตามที่ บุคคลครอบครองอยู่ ดังนั้นผู้สูงอายุมีตำแหน่งทางสังคม ย่อมมีอำนาจหน้าที่และการปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ที่ผู้สูงอายุครอบครองอยู่ โดยผู้สูงอายุที่มีตำแหน่งทางสังคมมาก ย่อมต้องมีอำนาจหน้าที่ และการแสดงบทบาททางสังคมมากตามไปด้วย ส่วนผู้สูงอายุที่มีบทบาททางสังคมน้อยย่อมมีอำนาจ หน้าที่และบทบาททางสังคมน้อยตามไปด้วย ดังนั้นจึงทำให้เชื่อว่าผู้สูงอายุที่มีตำแหน่งทางสังคม มาก ย่อมมีโอกาสในการแสดงบทบาทคาดหวังมากกว่าผู้สูงอายุที่มีบทบาททางสังคมน้อย

2.9 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวกับบทบาทและสถานภาพผู้สูงอายุ

ควากิลล์ (Cowgill,D.O.2511) ได้ทำการศึกษาเรื่องบทบาทและสถานภาพผู้สูงอายุใน สังคมไทย โดยศึกษาผู้สูงอายุที่หมู่บ้านเงิน จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าผู้สูงอายุยังมีสถานภาพทาง สังคมและครอบครัวสูง ผู้สูงอายุได้รับการยกย่อง และยอมรับนับถือจากบุตรหลาน บทบาทที่เห็นได้ ชัดของผู้สูงอายุคือ บทบาทในการประกอบพิธีทางศาสนาในเทศกาลต่างๆ มีการแสดงออกด้วยการ เคารพนับถือผู้ใหญ่ เช่น ประเพณีการรดน้ำคำหัวในวันสงกรานต์ ในด้านความสัมพันธ์ของผู้สูงอายุ กับบุตรหลานเริ่มมีปัญหา เนื่องจากบุตรหลานเริ่มหันไปหาวัฒนธรรมตะวันตกมากขึ้น ทั้งทางด้าน การแต่งกาย การแสดงออกต่างๆ ซึ่งผู้สูงอายุรับได้ยาก ทำให้เกิดปัญหาช่องว่างระหว่างวัย

พีรสิทธิ์ คำนวนศิลป์ และคณะ (2523) ศึกษาเรื่องความทันสมัย ภาพพจน์เกี่ยวกับตน เอง และปัญหาบางประการของคนชรา พบว่า ผู้สูงอายุไทยส่วนใหญ่มีความสุขภายในสถาบัน ครอบครัว โดยที่สถาบันครอบครัว ยังเป็นสถาบันสำคัญในการปกป้องและดูแลสมาชิกที่เป็นผู้สูง อายุ ผู้สูงอายุส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในครอบครัวขยายได้รับการเคารพนับถือเป็นอย่างดีจากบุตรหลาน ในครอบครัว ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ประเมินว่าตนเองสามารถทำประโยชน์ให้แก่ครอบครัวด้วยการทำ กิจกรรมในครอบครัว ซึ่งกิจกรรมที่ปฏิบัติโดยทั่วไปที่พบ ได้แก่ การช่วยเหลือดูแลเด็ก ทำงานบ้าน เล็กๆ น้อยๆ ซักเสื้อผ้า ซั้วของอุปโภคบริโภค ทำความสะอาดบ้านเรือน ปลูกต้นไม้ ทำสวน และ

เฝ้าบ้าน เรื่องสถานภาพนั้น ผู้สูงอายุพิจารณาว่าตนเองมีสถานภาพทางสังคมต่ำ และเห็นว่าตนเองได้รับความนับถือจากคนหนุ่มสาวในปัจจุบันน้อยลง

นิสา ชูโต (2525) ทำวิจัยเรื่องคนชราไทย พบว่า ครอบครัวและลูกๆ มีบทบาทสำคัญของชีวิตในวัยชรา คนชราส่วนใหญ่อยู่รวมกับคู่สมรสหรือครอบครัวซึ่งเป็นลูกหลานหรือญาติพี่น้อง ลูกๆ ของคนชรา ได้ให้ความช่วยเหลือในการทำกิจวัตรประจำวันต่างๆ เป็นส่วนใหญ่ การอยู่รวมกันนี้ ทำให้คนชรา มีบทบาทสำคัญในการเป็นที่ปรึกษาของครอบครัว และช่วยดูแลเลี้ยงหลานหรือเด็กเล็ก ซึ่งการเลี้ยงดูเด็กเล็ก บางครั้งกลายเป็นภาระหลักของคนชรา คนชราไทยส่วนหนึ่งยังทำงานเพื่อหารายได้ประจำหลังอายุ 60 ปีไปแล้ว จนกระทั่งอายุมากๆ หรือสุขภาพไม่อำนวยเพราะเหตุผลทางเศรษฐกิจ คนชราเข้าร่วมกิจกรรมในสังคมน้อยมาก กิจกรรมที่เข้าร่วมส่วนใหญ่ เป็นกิจกรรมทางศาสนา และกิจกรรมทางการเมือง กิจกรรมที่มีแนวโน้มเข้าร่วม คือ กิจกรรมลูกเสือชาวบ้าน กิจกรรมส่วนตัวของคนชราส่วนใหญ่ได้แก่ การฟังวิทยุ เดินเล่น ทำสวน

คณะอนุกรรมการการศึกษาวัฒนธรรมและกิจการเพื่อผู้สูงอายุ กับกรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ (2528) ได้ทำวิจัยเรื่องผู้สูงอายุในสังคมไทย พบว่าผู้สูงอายุส่วนใหญ่จบชั้นประถมปีที่ 4 ร้อยละ 50 ยังเป็นผู้ที่มีรายได้อยู่ เพราะยังมีสุขภาพที่แข็งแรงพอทำงานได้ ส่วนผู้สูงอายุที่ไม่สามารถประกอบอาชีพ ได้มีลูกหลานหาเลี้ยงกิจวัตรประจำวัน และงานอดิเรกของผู้สูงอายุคือการทำงานบ้าน เลี้ยงหลาน เฝ้าบ้าน ทำบุญ กิจกรรมอื่นๆ คือสังสรรค์กับเพื่อนบ้าน เล่นกีฬา ฟังวิทยุ ดูโทรทัศน์ อ่านหนังสือ เลี้ยงสัตว์ ตามลำดับ วิธีหาความรู้เพิ่มเติมที่สำคัญของผู้สูงอายุคือ การฟังวิทยุ ดูโทรทัศน์ การพูดคุยสังสรรค์ และการอ่านหนังสือ บทบาทและความภูมิใจของผู้สูงอายุส่วนใหญ่ต้องการช่วยบุตรหลานทำกิจกรรมต่างๆ ผู้สูงอายุในกรุงเทพมหานครมีปัญหาด้านความคิดเห็นไม่ตรงกับบุตรหลานสูงสุด ความภูมิใจส่วนตัวของผู้สูงอายุคือ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจเป็นอันดับแรก การเลี้ยงดูบุตรหลาน ให้ประสบความสำเร็จในชีวิตเป็นอันดับรอง และอันดับ 3 คือ การได้ประกอบกิจกรรมทำนุบำรุงศาสนา ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ต้องการมีบทบาทช่วยเหลือสังคม แต่มีปัญหาด้านการเงินและสุขภาพ ความคาดหวังในอนาคตของผู้สูงอายุ ต้องการที่จะทำนุบำรุงศาสนา มีฐานะเศรษฐกิจมั่นคง และการได้อยู่พร้อมหน้ากับบุตรหลาน

เพชร สุนทรโรทก (2529) ศึกษาบทบาทเรื่องบทบาทของผู้สูงอายุในสังคมไทย ตามการรับรู้ของเยาวชน และผู้สูงอายุในกรุงเทพมหานคร พบว่าผู้สูงอายุในสังคมไทยปัจจุบันยังคงมีบทบาทสำคัญต่อครอบครัวและชุมชน ซึ่งลักษณะบทบาทของผู้สูงอายุต่อครอบครัวในฐานะสามี

ภรรยาจะให้การดูแลเอาใจใส่ซึ่งกันและกันอยู่ในฐานะบิดามารดา และญาติผู้ใหญ่ นั้น ผู้สูงอายุยังเป็นผู้มีบทบาทในการอบรมเลี้ยงดู และที่ปรึกษาเรื่องราวต่างๆ ในครอบครัว เป็นผู้ถ่ายทอดประสบการณ์ และได้รับการเคารพนับถือ และผู้สูงอายุรู้ว่าตนเองมีบทบาทในการแบ่งเบาภาระในครอบครัว อย่างไรก็ตามไม่พบว่าผู้สูงอายุเป็นผู้มีบทบาทในทางเศรษฐกิจของครอบครัว ส่วนบทบาทต่อชุมชนนั้น ผู้สูงอายุส่วนใหญ่จะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญทางด้านการเป็นผู้นำ และการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรม และพิธีกรรม รวมทั้งทางด้านศาสนา มากกว่าด้านการเมืองการปกครอง และด้านเศรษฐกิจ

พรรัชต์ อินทรโกเศศ (2534) ศึกษาเรื่องภาวะสุขภาพของผู้สูงอายุและปัจจัยต่างๆ ทางครอบครัว พบว่า ปัจจัยต่างๆ ทางครอบครัวมีผลกระทบต่อสุขภาพผู้สูงอายุได้แก่ สถานภาพของผู้สูงอายุในครอบครัว ขนาดของครอบครัว การได้ที่อยู่อาศัย

เกริกศักดิ์ บุญญานุกงส์ และสมศักดิ์ ฉันทะ (2534) ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคนชรา กับบุตรหลาน พบว่า คนชราส่วนใหญ่รู้สึกว่าบุตรหลานในครัวเรือนยังคงให้ความเคารพนับถือ และตนยังมีบทบาทในการเป็นผู้อบรมสั่งสอนให้คำแนะนำ รวมทั้งตัดสินใจต่างๆ ในครัวเรือน

สิริพร วงศ์ตรี (2535) ศึกษาเรื่องกิจกรรมในครัวเรือนของผู้สูงอายุไทย พบว่า ผู้สูงอายุกว่าครึ่ง คือร้อยละ 54.2 เป็นผู้ตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องสำคัญในครัวเรือน ผู้สูงอายุชายตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องสำคัญในครัวเรือนมีสัดส่วนสูงกว่าผู้สูงอายุหญิง ผู้สูงอายุที่มีการศึกษาสูงมีสัดส่วนตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องสำคัญในครัวเรือนมากกว่าผู้สูงอายุที่มีการศึกษาน้อย ผู้สูงอายุที่ทำงานนอกภาคเกษตรกรรมตัดสินใจเรื่องสำคัญในครัวเรือนมากกว่าผู้ทำงานภาคเกษตรกรรม และไม่ทำงาน ผู้สูงอายุที่มีการเปิดรับสื่อมวลชนมาก ตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องสำคัญในครัวเรือนมากกว่าผู้เปิดรับสื่อมวลชนน้อย ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ คือ ร้อยละ 65.3 เป็นที่ปรึกษาในครัวเรือน และผู้สูงอายุที่มีการศึกษาสูงเป็นที่ปรึกษาในครัวเรือนมากกว่าผู้สูงอายุที่มีการศึกษาน้อย ผู้สูงอายุที่ทำงานภาคเกษตรกรรม เป็นที่ปรึกษาในครัวเรือนมากกว่าผู้สูงอายุที่ทำงานนอกภาคเกษตรกรรมและไม่ทำงาน ผู้สูงอายุชายเป็นที่ปรึกษาในครัวเรือนมากกว่าผู้สูงอายุหญิง ผู้สูงอายุที่อาศัยในเขตเมืองเป็นที่ปรึกษาในครัวเรือนมากกว่าผู้สูงอายุในเขตชนบท การทำกิจกรรมในครัวเรือนพบว่า ผู้สูงอายุทำความสะอาดบ้านเป็นสัดส่วนมากที่สุด รองลงมาคือ กิจกรรมปลูกต้นไม้ ทำสวน ซักรีดเสื้อผ้า ทำอาหาร ซัอกับข้าว ซัอกของใช้ในบ้าน และดูแลเด็กเล็ก ผลการศึกษาทำให้ทราบว่า ผู้สูงอายุไทยส่วนใหญ่ยังมีส่วนร่วมในกิจ

กรรมในครัวเรือนทั้งเป็นผู้ตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องสำคัญ การเป็นที่ปรึกษาและการทำกิจกรรมในครัวเรือน

สาวตรี ลิ้มชัยอรุณเรือง (2536) ศึกษาเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการรับรู้กระบวนการสูงอายุ และคุณภาพชีวิต พบว่า กระบวนการผู้สูงอายุมีการดำเนินการเปลี่ยนแปลงดังนี้ คือ การมีอายุสูงขึ้น ภาวะสุขภาพกายเปลี่ยนแปลงไปในทางเสื่อม พบได้เด่นชัดกว่าด้านจิตและด้านสังคม ผู้สูงอายุยังคงสถานภาพและบทบาทการเป็นผู้นำครอบครัวด้านสังคม ส่วนด้านเศรษฐกิจลดลง ในสังคมนอกครอบครัว ผู้สูงอายุมีสถานภาพเป็นสมาชิกชมรมผู้สูงอายุ และมีบทบาทให้ความช่วยเหลือสังคมตามโอกาส

สุกานดา มุกตารี (2536) ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องความชราในศาสนาพุทธและศาสนาอิสลาม และสถานภาพของคนชราในสังคมไทยปัจจุบัน พบว่า คนชราทั้ง 2 ศาสนาเป็นจำนวนมากเห็นว่าตนและบุตรหลานของตนจำเป็นต้องพึ่งพากันน้อยลง แต่คนชราก็มีความหวังใยในเรื่องศีลธรรมและความผาสุกของสมาชิกในครอบครัวเหล่านั้น คนชราจึงมีความประสงค์และมีบทบาทสำคัญในการอบรมลูกหลาน ทางด้านศาสนา ศีลธรรม และช่วยแบ่งเบาภาระในครอบครัว

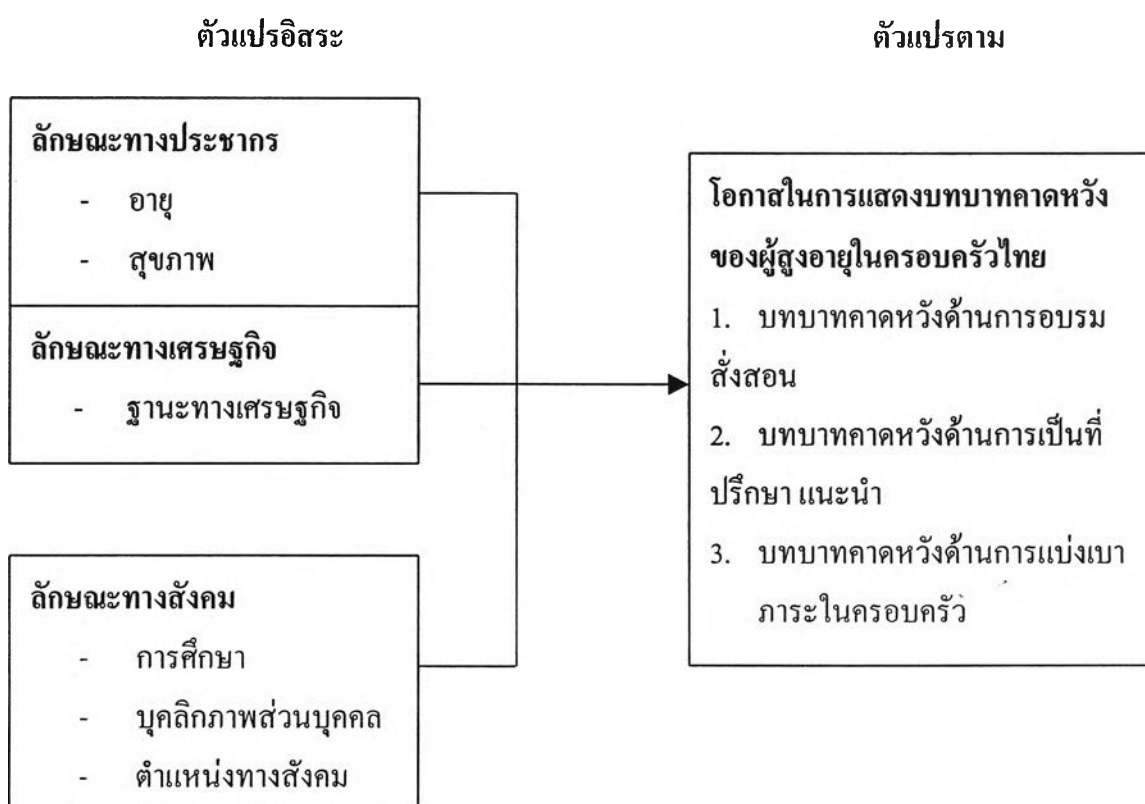
วนิดา นิรมย์ (2537) ศึกษาเรื่องปัจจัยที่มีส่วนกำหนดต่อการเป็นผู้สูงอายุที่ยังคุณประโยชน์ พบว่า ครึ่งหนึ่งของผู้สูงอายุยังสามารถทำกิจกรรมในครัวเรือนได้ การทำกิจกรรมในครัวเรือน ก็เพื่อแบ่งเบาภาระของลูกหลาน และผู้สูงอายุสามารถทำกิจกรรมในชุมชนได้ถึงร้อยละ 84.9 ปრაภฏ เพศ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา เขตที่อยู่อาศัย ภาวะสุขภาพ การเปิดรับสื่อมวลชน ก่อให้เกิดความแตกต่างในการทำกิจกรรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ฉัฐพงศ์ อนุวัตรรณรงค์ (2540) ศึกษาเรื่องเปรียบเทียบ การสนับสนุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพของผู้สูงอายุชาวไทยพุทธ และชาวไทยมุสลิมในภาคใต้ตอนบน พบว่า การสนับสนุนทางสังคม ในด้านการให้ความรู้ดีกว่า เป็นส่วนหนึ่งของสังคม และการได้มีโอกาสช่วยเหลือผู้อื่น ซึ่งผู้สูงอายุทั้ง 2 กลุ่ม ได้รับการสนับสนุนที่ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ และพบว่าชาวไทยพุทธจะไม่ค่อยมีใครมาขอความคิดเห็นหรือคำปรึกษา ซึ่งต่างจากชาวไทยมุสลิม ซึ่งมีมากกว่าในทางกลับกัน ชาวไทยมุสลิมไม่มีใครมาขอคำปรึกษาในเรื่องเจ็บป่วย ซึ่งต่างจากชาวไทยพุทธเช่นกัน

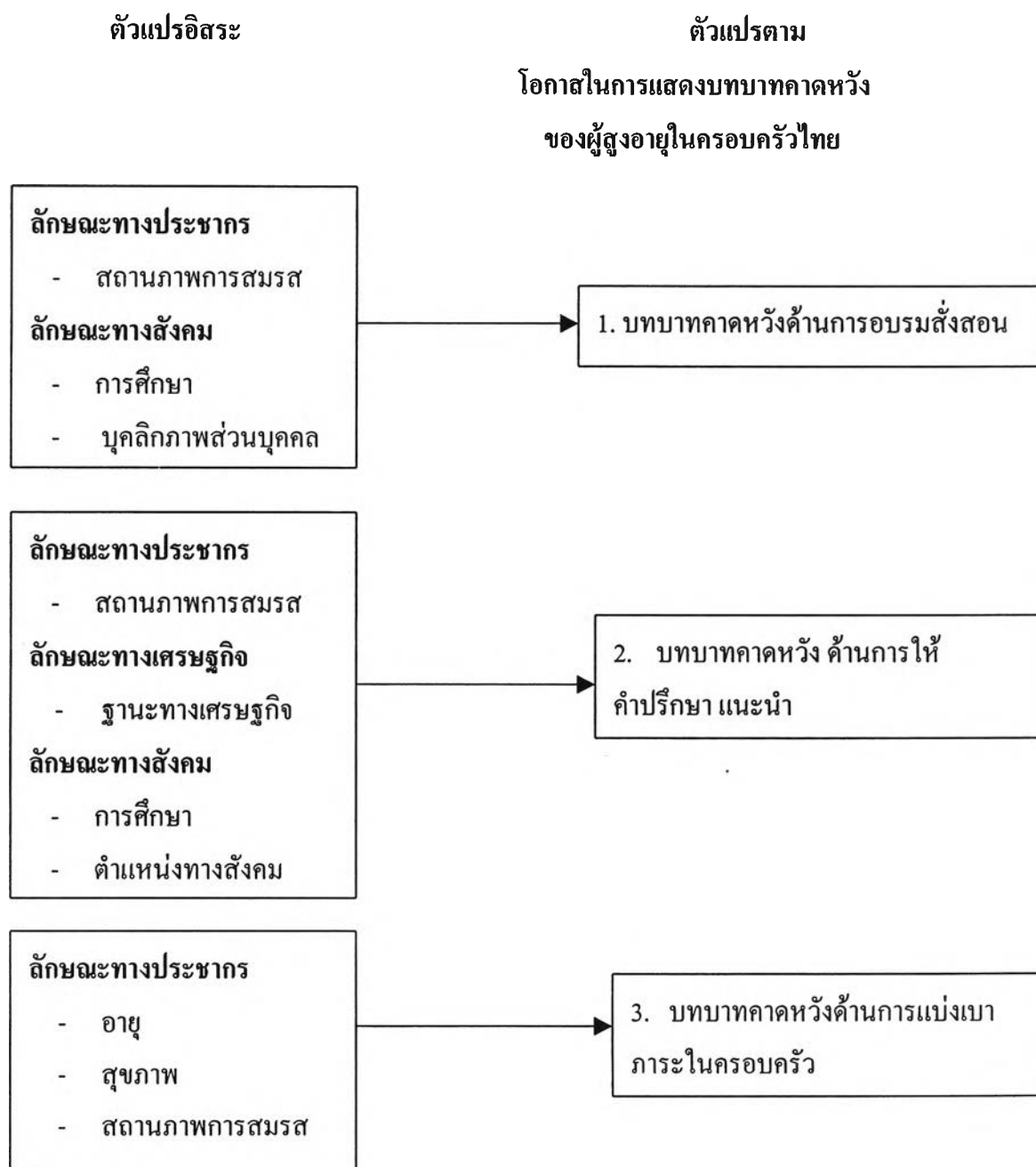
กฤษฎา บุรณะพงศ์ (2540) ศึกษาเรื่องผู้สูงอายุกับการจัดเทศกาลทางสังคมในครอบครัว ในการสืบทอดคุณธรรมแก่เยาวชนในกรุงเทพมหานคร พบว่า ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ยังมีความสำนึกในคุณธรรมสูง และมีความพึงพอใจในการทำหน้าที่สืบทอดคุณธรรมแก่เยาวชน ผู้สูงอายุยังคงมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตในสังคมเมือง

ปรีชา อุปโยคิน และคณะ (2541) ศึกษาเรื่อง ไม้ใกล้ฝั่ง : สถานภาพและบทบาทผู้สูงอายุไทย พบว่า ผู้สูงอายุยังคงภูมิใจในศักดิ์ศรีและคุณค่าของตนเอง เพราะลูกหลานให้ความเคารพ ปัจจุบันยังคงอบรมสั่งสอนลูกหลาน ให้คำปรึกษาและแนะนำแก่ลูกหลาน ตลอดจนทำประโยชน์ให้กับครอบครัวด้วยการช่วยทำงานบ้าน หุงข้าว ทำอาหาร เลี้ยงหลาน

2.10 กรอบแนวคิด

แต่เนื่องจากลักษณะทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคม เป็นตัวแปรต่างๆ ที่มีความสำคัญต่อโอกาสในการแสดงบทบาทคาดหวังของผู้สูงอายุในครอบครัว ทั้ง 3 ด้านไม่เท่ากัน ผู้ศึกษาจึงเลือกศึกษาเฉพาะตัวแปรอิสระที่คาดว่าจะมีความสัมพันธ์ต่อตัวแปรตามมากที่สุด จึงพอสรุปเป็นกรอบแนวคิด โดยยึดตัวแปรตามเป็นหลักได้ดังนี้

2.11 สมมติฐานการวิจัย

จากการทบทวนแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเหตุผล ประกอบกับการศึกษาค้นคว้างานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้ว สามารถกำหนดสมมติฐานในการวิจัยในครั้งนี้ว่า

1. ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพการสมรสสมรสแล้ว มีโอกาสในการแสดงบทบาทคาดหวังด้านการอบรมสั่งสอนมากกว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพการสมรส โสด หม้าย หย่าร้าง หรือแยกกันอยู่
2. ผู้สูงอายุที่มีการศึกษาสูง มีโอกาสในการแสดงบทบาทคาดหวังด้านการอบรมสั่งสอนมากกว่าผู้สูงอายุที่มีการศึกษาดำ
3. ผู้สูงอายุที่มีบุคลิกภาพเปิดเผย มีโอกาสในการแสดงบทบาทคาดหวังด้านการอบรมสั่งสอนมากกว่าผู้สูงอายุที่มีบุคลิกภาพเก็บตัว
4. ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพการสมรสสมรสแล้ว มีโอกาสในการแสดงบทบาทคาดหวังด้านการให้คำปรึกษาแนะนำมากกว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพการสมรส โสด หม้าย หย่าร้าง หรือแยกกันอยู่
5. ผู้สูงอายุที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูง มีโอกาสในการแสดงบทบาทคาดหวังด้านการให้คำปรึกษาแนะนำมากกว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจต่ำ
6. ผู้สูงอายุที่มีการศึกษาสูง มีโอกาสในการแสดงบทบาทคาดหวังด้านการให้คำปรึกษาแนะนำมากกว่าผู้สูงอายุที่มีการศึกษาดำ
7. ผู้สูงอายุที่มีตำแหน่งทางสังคม มีโอกาสในการแสดงบทบาทคาดหวังด้านการให้คำปรึกษาแนะนำมากกว่าผู้สูงอายุที่ไม่มีตำแหน่งทางสังคม
8. ผู้สูงอายุที่มีอายุน้อย มีโอกาสในการแสดงบทบาทคาดหวังด้านการแบ่งเบาภาระในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่มีอายุมาก
9. ผู้สูงอายุที่มีสุขภาพแข็งแรง มีโอกาสในการแสดงบทบาทคาดหวังด้านการแบ่งเบาภาระในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่มีสุขภาพไม่แข็งแรง
10. ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพการสมรสสมรสแล้ว มีโอกาสในการแสดงบทบาทคาดหวังด้านการแบ่งเบาภาระในครอบครัวมากกว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรส โสด หม้าย หย่าร้าง หรือแยกกันอยู่

2.12 นิยามศัพท์ของการวิจัย

1. ผู้สูงอายุ (Elderly) หมายถึง บุคคลทั้งเพศชายและเพศหญิงที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป
2. บทบาท (Role) หมายถึง การปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ
3. บทบาทคาดหวัง (Role Expectation) หมายถึง บทบาทของผู้สูงอายุ ตามความคาดหวังของผู้สูงอายุ
4. อายุ หมายถึง จำนวนปีตามที่เกิดของผู้ตอบแบบสอบถาม ในวันที่ทำการเก็บข้อมูล แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มคือ
 - 4.1 อายุน้อย หมายถึง ผู้ที่อายุตั้งแต่ 60-69 ปี
 - 4.2 อายุปานกลาง หมายถึง ผู้ที่มีอายุ 70-79 ปี
 - 4.3 อายุมาก หมายถึง ผู้ที่มีอายุ 80 ปีขึ้นไป
5. สถานภาพการสมรส หมายถึง ฐานะของการแต่งงาน โดยดูจากความสัมพันธ์ฉันท์สามีภรรยา ในวันที่ทำการเก็บข้อมูล แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม
 - 5.1 สมรสแล้ว หมายถึง ผู้ที่สมรสแล้วและยังอยู่ด้วยกัน
 - 5.2 โสด หมายถึง ผู้ที่ไม่เคยสมรส
 - 5.3 หม้าย/หย่าร้าง หมายถึง ผู้ที่คู่สมรสตาย หรือแยกกันอยู่
6. ระดับการศึกษา หมายถึง การจบการเล่าเรียนสายสามัญหรือเทียบเท่าของผู้ตอบแบบสอบถาม แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม
 - 6.1 การศึกษาดำ หมายถึง ผู้ที่ไม่ได้เรียนและผู้ที่ยังเรียนแต่ไม่เกินประถมศึกษา
 - 6.2 การศึกษาปานกลาง หมายถึง ผู้สำเร็จมัธยมศึกษาตอนต้นถึงมัธยมศึกษาตอนปลาย
 - 6.3 การศึกษาสูง หมายถึง ผู้ที่สำเร็จอนุปริญญาขึ้นไป
7. ฐานะทางเศรษฐกิจ หมายถึง รายได้ ค่าตอบแทน และผลประโยชน์ที่ได้รับทั้งเดือน ของผู้ตอบแบบสอบถาม แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม
 - 7.1 รายได้น้อย หมายถึง ผู้ที่มีรายได้ต่ำกว่า 3,000 บาท
 - 7.2 รายได้ปานกลาง หมายถึง ผู้ที่มีรายได้ตั้งแต่ 3,000 บาทขึ้นไปแต่ไม่เกิน 10,000 บาทขึ้นไป
 - 7.3 รายได้สูง หมายถึง ผู้ที่มีรายได้ตั้งแต่ 10,000 บาทขึ้นไป

8. สุขภาพ หมายถึง ภาวะทั้งทางด้านร่างกาย และจิตใจของผู้สูงอายุ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม

8.1 แข็งแรงดี หมายถึงเป็นภาวะที่สุขภาพแข็งแรงหรือเจ็บป่วยนานๆ ครั้ง สามารถเคลื่อนไหวร่างกายได้อย่างคล่องแคล่ว ทั้งการเดิน ยืน นั่ง นอน สามารถรับประทานอาหาร อาบน้ำ สวมใส่เสื้อผ้าได้ด้วยตนเอง

8.2 ไม่แข็งแรง หมายถึงเป็นภาวะที่สุขภาพไม่แข็งแรง เจ็บป่วยบ่อยๆไม่สามารถเคลื่อนไหวร่างกายทั้งการเดิน ยืน นั่ง นอน รับประทานอาหาร อาบน้ำ สวมใส่เสื้อผ้า ได้อย่างคล่องแคล่ว หรือต้องมีผู้ช่วยเหลือ

9. บุคลิกภาพส่วนตัว หมายถึง คุณลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของผู้สูงอายุของผู้ที่ตอบแบบสอบถาม แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม

9.1 บุคลิกภาพเปิดเผย หมายถึง บุคคลที่ชอบพบปะสังสรรค์ร่วมกิจกรรมกับบุคคลอื่นๆ ทั้งในระดับครอบครัวและสังคม

9.2 บุคลิกภาพเก็บตัว หมายถึง บุคคลที่ชอบอยู่เงียบๆ ไม่ชอบพบปะสังสรรค์หรือไม่ชอบร่วมกิจกรรมกับบุคคลอื่นๆ ทั้งในระดับครอบครัวและสังคม

10. ตำแหน่งทางสังคม หมายถึง หน้าที่ความรับผิดชอบและสิทธิต่างๆ ของผู้สูงอายุในสังคม มีตำแหน่งทางสังคมต่อไปนี้ คณะกรรมการหมู่บ้าน มัคทายก สมาชิกฌาปนกิจสงเคราะห์ คณะกรรมการวัด สมาชิกชมรมผู้สูงอายุ สมาชิกกลุ่มอาชีพ สมาชิกชมรมกลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม

10.1 ไม่มีตำแหน่งทางสังคม

10.2 มีตำแหน่งทางสังคม

11. บทบาทที่คาดหวัง หมายถึง บทบาทของผู้สูงอายุตามความคาดหวังของผู้สูงอายุ ซึ่งประกอบไปด้วย

11.1 บทบาทเป็นผู้ให้การอบรมสั่งสอนในครอบครัว

11.2 บทบาทเป็นผู้ให้คำปรึกษาแนะนำในครอบครัว

11.3 บทบาทเป็นผู้แบ่งเบาภาระในครอบครัว